

De archiefsector in het digitale tijdperk

Visie op de rol van ICT in het vergroten van het publieksbereik

INHOUDSOPGAVE

	BLADZIJDE
VISIE OP HOOFDLIJNEN	3
1. INLEIDING EN LEESWIJZER	5
2. VISIE EN AGENDA VOOR DE TOEKOMST	8
3. KADERS VAN BELEID	15
4. HIER EN NU: PRAKTIJK	16
4.1 Kerngegevens archiefbestel	16
4.2 Trends en ontwikkelingen	19
4.3 Digitalisering en digitale toegankelijkheid	24
Bijlagen	27
1. Beleidsoverzicht	28
1.1 Alles uit de kast (1998)	29
1.2 Beleidsbrief eCultuur in beeld (2002)	29
1.3 Digitaliseringsbrief (2002)	30
1.4 Telematica onderzoek (2002)	32
1.5 eCultuur: van i naar e (2003)	33
1.6 Advies van DEN (2003)	34
1.7 Beleidsbrief Meer dan de som (2003)	35
2. Agenda met thema's en aandachtspunten	37
3. Overzicht personen consultatieronde	39

VISIE OP HOOFDLIJNEN

De Taskforce Digitale Toegankelijkheid Archieven, - afgekort Taskforce Archieven -, is in september 2004 opgericht. De Taskforce Archieven heeft als taak een zelfregulerend en dynamisch **kwaliteitssysteem voor digitale toegankelijkheid**, bedoeld voor de gehele archiefsector, te ontwikkelen.

De Taskforce Archieven is opgericht voor de periode 2004-2008. De Taskforce is er voor de archiefsector en de werkzaamheden worden ook in nauwe samenwerking met de sector uitgevoerd. Het Nationaal Archief trekt de Taskforce, werkt nauw samen met DIVA en houdt contact met de Vereniging Digitaal Erfgoed Nederland (DEN). DEN heeft immers een belangrijke sectoroverstijgende rol binnen het erfgoedveld op het gebied van digitalisering.

Waarom dit initiatief ?

Zoveel mogelijk mensen laten profiteren van het nationale historische en culturele vermogen dat onder meer besloten ligt in archieven, musea, bibliotheken en binnen de sectoren archeologie en monumenten.
Dát is de algemene maatschappelijke ambitie waar de archiefsector een bijdrage aan wil leveren.

Archieven vormen een bijzonder onderdeel van het culturele vermogen, aangezien zij authentieke en betrouwbare historische bronnen volgens wettelijke regels bewaren en hier kosteloos inzage in geven. Het publieke kapitaal dat in archieven besloten ligt wordt evenwel nog onvoldoende benut.

Vele archieven bevatten rijke bronnen over het verleden, maar deze leiden vaak een verborgen en daardoor onzichtbaar bestaan voor het grotere publiek. De potentiële belangstelling is er wél. Dat blijkt uit onderzoek waaruit naar voren komt langs digitale weg een enorme vergroting van publieksbereik mogelijk is. Daarvoor zijn echter ook veel verbeteringen nodig. Binnen de archiefsector, en ook in andere erfgoedsectoren, wordt op digitaal gebied al veel gedaan. Alle inspanningen op het gebied van digitalisering hebben echter nog niet geleid tot één goed functionerende kennisinfrastructuur.

Door de afzonderlijke initiatieven is onvoldoende gewaarborgd dat aan eisen van transparantie, duurzaamheid en relevantie wordt voldaan. Dit leidt ertoe dat de maatschappelijke doelstelling, - een groter publieksbereik -, slechts beperkt gerealiseerd wordt en dat het maatschappelijke rendement van de gezamenlijke investeringen in digitalisering niet optimaal is.

De uitdaging is om nu, zowel binnen de archiefsector als binnen de andere erfgoedsectoren, van de fase van 'pionieren en goede initiatieven' naar die van 'bundelen, leren en verankeren' te gaan.

Wat is het kwaliteitssysteem?

Het kwaliteitssysteem formuleert de kwaliteitseisen op het gebied van digitale toegankelijkheid binnen de archiefsector. Ook worden in het systeem de kennis en ervaringen, best en bad practises op het gebied van digitale dienstverlening verzameld en levend gehouden. De Taskforce Archieven wil hiermee een belangrijke impuls geven aan de verdere ontwikkeling naar een publieksgericht archiefbestel. Rijk, gemeenten en provincies steunen deze ambitie.

Wie hebben baat bij dit kwaliteitssysteem?

Publiek, maar ook archiefinstellingen en hun financiers.
Het kwaliteitssysteem maakt het mogelijk om de kwaliteit van de digitale dienstverlening te kunnen bepalen, beheersen en steeds verder te verbeteren.

Visie

Waarom een visie? Als basis en startpunt voor de ontwikkeling van het kwaliteitssysteem heeft de Taskforce met behulp van de archiefsector en andere betrokkenen een strategische visie ontwikkeld op de maatschappelijke betekenis, rol en positie van archiefinstellingen, de bijdragen die zij aan de samenleving willen leveren en de rol die digitale dienstverlening in dit alles speelt. Deze visie zet de richtinggevende kaders neer voor het verdere werk in de Taskforce.

Deze visie luidt dat de archiefsector het publieke en maatschappelijke kapitaal, dat in hun gezamenlijke collecties besloten ligt, maximaal wil benutten. Zoveel mogelijk burgers moeten in de gelegenheid gesteld worden om kennis te nemen van en toegang te krijgen tot ‘de schatkamers van het verleden’. In dit kader zullen naast de bestaande diensten, ook nieuwe vormen van dienstverlening gezocht moeten worden, met name langs digitale weg. Sleutelwoorden hierin zijn: een principiële oriëntatie op het publiek, het aanhaken bij de interesses bij het publiek, een laagdrempelige aanpak, samenwerking met andere instellingen (bijvoorbeeld musea, bibliotheken) en het leren van en met elkaars ervaringen.

Het toekomstbeeld dat met alle digitaliseringsinspanningen voor ogen staat is het realiseren van één Virtuele Collectie Nederland, dat de virtuele optelsom is van alle digitale inspanningen van de archiefsector, musea, bibliotheken, archeologie en monumenten. Deze omvat tekst, beeld en geluid. Het bevat alle gedigitaliseerde objecten, digitale registraties en weergaven. De bijdrage van de archiefsector bestaat daarnaast ook uit het op een gebruikersvriendelijke manier digitaal beschikbaar stellen van alle toegangen tot de archieven (overzichten van archieven die in bewaarplaatsen berusten, plaatsingslijsten, thematische ontsluiting zoals zoekwijzers). Hoe meer het archiefwezen digitaliseert en digitaal toegankelijk maakt, hoe groter het aandeel van de archiefinstellingen aan de Virtuele Collectie Nederland wordt.

“Het is niet de vraag óf we moeten uniformeren vanuit publieksbelang, maar hóe we dat doen”.

Om de potenties van de digitale weg maximaal te kunnen benutten, moet er op een intelligente manier met ICT en digitalisering omgegaan worden. Een digitale toegang tot alle kennis die in het cultureel erfgoed besloten ligt, vereist een geïntegreerde inspanning van alle erfgoedsectoren en de bereidheid om te werken met gemeenschappelijke standaarden en procedures, die invulling geven aan de gewenste interoperabiliteit, en om kennis te delen. Hierbij zal uiteraard ook gekeken moeten worden naar internationaal geaccepteerde standaarden.

Het kwaliteitssysteem zal de kwaliteitseisen op dit gebied voor de archiefsector formuleren. Deze kwaliteitseisen zijn niet vrijblijvend, maar zullen status krijgen. Bij het formuleren van deze eisen zal ook aandacht moeten zijn voor financiële aspecten en de effecten op de bestaande grootschalige, landelijke informatiesystemen.

Tot slot. Om een publieksgericht archiefbestel te realiseren zijn ook andere inspanningen dan het formuleren van kwaliteitseisen over digitale toegankelijkheid nodig en belangrijk. Zo is het ook belangrijk om nieuwe vaardigheden en expertises te ontwikkelen en dus te investeren in het menselijke kapitaal. Ook zullen nieuwe werkwijzen en instrumenten ontwikkeld worden vanuit de principiële keuze voor de oriëntatie op het publiek. Het veronderstelt ook dat het beheer op orde is en dat eventuele achterstanden zijn ingelopen. Ook zullen zogenaamde witte vlekken moeten verdwijnen. Hiermee worden situaties aangeduid, waar in een gemeente of een waterschap geen zelfstandige archiefdienst is, geen gekwalificeerde archivaris is benoemd of waar geen studiezaal voor het publiek is. In die situaties is de ontsluiting van het historisch archief zeer beperkt.

Desalniettemin: met het ontwikkelen en het blijvend toepassen van het kwaliteitssysteem voor digitale toegankelijkheid wordt een belangrijke stap gezet in de richting van een publieksgericht archiefbestel.

Welke koers zet de archiefsector als geheel uit voor de toekomst op het gebied van digitalisering? Om die koers te kunnen bepalen is het essentieel om gezamenlijk een maatschappelijk relevant toekomstbeeld te delen. Hoe ziet dat eruit? Waar moeten alle digitale inspanningen toe dienen, en welke bijdrage kan elke instelling hier aan leveren? Hoe verhoudt zich dat tot de inspanningen op het gebied van digitalisering bij de andere erfgoedsectoren? Wat hebben archiefinstellingen er eigenlijk zelf aan om, naast de maatschappelijke belangen, een gezamenlijk toekomstbeeld en een gezamenlijke koers te bepalen? En, hoe zit het met de financiering?

Antwoorden op deze strategische vragen kunnen alleen in dialoog gevormd worden met alle betrokken partijen, die ieder bepaalde belangen en rollen hebben. Deze partijen zijn:

- Archiefinstellingen
- Klanten (publiek)
- Overheden en andere financierende instellingen
- Stakeholders in andere erfgoedsectoren (musea, bibliotheken, archeologie, monumenten)
- Instellingen die bijzondere kennis en ervaring hebben op het gebied van digitalisering van cultureel erfgoed (bijv. IISG, KB, NWO, KNAW)
- Deskundigen uit de ICT wereld, met name de deskundigen die expertise hebben op het gebied van digitalisering van erfgoed.

In de koers die uitgezet wordt zal een evenwicht gevonden moeten worden tussen de verschillende ideeën en belangen van archiefinstellingen, klanten, overheden en andere financierende instellingen. Een toekomstvisie die geen of te weinig draagvlak heeft bij één van deze partijen heeft immers weinig realiteitsgehalte.

Om die reden hecht de Taskforce groot belang aan een **consultatieronde**. Concreet zijn verschillende ronde-tafel-gesprekken georganiseerd waarbij het streven niet is om met iedereen te overleggen, maar wel om over de visie met een brede dwarsdoorsnede vanuit alle relevante partijen te spreken.

Ten behoeve van deze consultatieronde is deze notitie met de visie en toekomstige agenda opgesteld. Met de gesprekken zullen deze verder aangevuld, getoetst en verrijkt worden. De visie in definitieve vorm (begin 2005) zal vervolgens het ‘kompas’ vormen voor de verdere uitwerking van het kwaliteitssysteem in de Taskforce en concretisering in verdere activiteiten.

Voor de goede orde wordt opgemerkt dat dit visiestuk géén concrete technische invullingen op het gebied van bijvoorbeeld standaarden en procedures bevat. Of bijvoorbeeld keuzes over de vormgeving van het kwaliteitssysteem. Dit maakt onderdeel uit van het vervolgtraject van de Taskforce.

Technologie is immers van groot belang om ambities op het gebied van digitalisering van erfgoed waar te maken, maar is altijd volgend ten opzichte van de inhoudelijke strategie.

Leeswijzer

Dit stuk is als een drieluik opgebouwd.

Het eerste **luik**, hoofdstuk 2, formuleert een **visie en agenda voor de toekomst**: welke strategische hoofdlijnen op het gebied van digitalisering zetten de archiefinstellingen uit voor de toekomst (2004-2008), en wat zijn hierin belangrijke aandachtspunten en voorwaarden.

Het **tweede luik**, hoofdstuk 3, schetst het algemene beeld van de belangrijkste **kaders van het overheidsbeleid** en het daaraan ten grondslag liggende onderzoek op het gebied van digitalisering van erfgoed. Vanwege het belang voor dit thema zijn in bijlage 1 de hoofdpunten nader beschreven.

Het **derde luik**, hoofdstuk 4, gaat in op het **hier en nu** van de archiefsector: belangrijke algemene karakteristieken, trends en ontwikkelingen waar de archiefsector rekening mee moet houden, het algemene beeld van digitalisering binnen de archiefsector eind 2004 en belangrijke aandachtspunten en vragen daarin.

Hoofdstuk 2 VISIE EN AGENDA VOOR DE TOEKOMST

Op basis van reflectie op en analyse van de uitgezette beleidskaders van de overheid (hoofdstuk 3), en de huidige stand van zaken op het gebied van digitalisering binnen de archiefsector (hoofdstuk 4) is in dit hoofdstuk de visie en toekomstagenda (2004-2008) gearticuleerd.

Twee algemene **basiseisen** stonden voorop bij deze visie: ten eerste moet deze voldoende *ambitieu*s zijn en *aansluiten bij de gevormde toekomstbeelden op beleidsniveau*. Ten tweede moet de visie ook *voldoende aanknopingspunten* bieden om vanuit de praktijk van de archiefsector, activiteiten aan te kunnen koppelen. Een visie zonder ambitie of 'helemaal los van de realiteit' heeft immers geen praktische waarde.

Maatschappelijke ambitie

Archieven zijn te beschouwen als het **geheugen van de samenleving**. Ze vormen een middel waarmee overheid en burgers hun rechten kunnen aantonen en spelen dan ook een belangrijke rol in het waarborgen van de rechtsstaat. Om die reden stelt de wetgever regels over het materiële behoud van archieven, het verzekeren van hun openbaarheid en betrouwbaarheid, en het effectueren van het recht op inzage van iedere burger.

Naast een zorgvuldig beheer is een zo groot mogelijk **publieksbereik** en een **zo groot mogelijk gebruik van de collectie** in zijn geheel het motto.

Vanuit maatschappelijk oogpunt zijn archieven geen doel op zich, maar een middel om maatschappelijke effecten te realiseren. Cultuurdeelname is een instrument om samenhang in de samenleving te bevorderen. Zo kan cultuurdeelname het gemeenschapsgevoel bevorderen, maatschappelijk en sociaal isolement voorkomen, mogelijkheden van socialisatie, integratie en zelfrealisatie, en gewoon ook een zinvolle vrijetijdsbesteding mogelijk maken. Daarbij ligt de maatschappelijke rol en bijdrage die archiefinstellingen kunnen leveren met name in de volgende aspecten besloten:

- kennis over het verleden is onmisbaar om de samenleving, de mensen en de processen daarin te begrijpen.
- kennis van het verleden kan helpen om 'het hier en nu' en de vraagstukken van vandaag en morgen beter te begrijpen.
- besef van de historie kan de sociale cohesie, integratie in een samenleving bevorderen.
- Archieven spelen als 'geheugen van de overheid' een rol in het waarborgen van de rechtsstaat (openbaarheid, controleerbaarheid overheidshandelen, rechten van burgers).

Deze twee oriëntaties van de archiefsector – het op een goede, geordende en toegankelijke manier bewaren en beheren, en de oriëntatie op een zo groot mogelijk publieksbereik en een zo groot mogelijk gebruik van de collectie – liggen in elkaars verlengde, en hebben elkaar ook nodig. Een zorgvuldig beheer is voorwaarde om de archieven onder de aandacht te brengen van een zo groot en breed mogelijk publiek. Dat grote publieksbereik geeft ook de maatschappelijke legitimatie van de uitvoering van de archiefwettelijke taken. Beide oriëntaties zijn belangrijk en onmisbaar voor een goed functioneren van archiefinstellingen. Anders gezegd: je moet 'je basisregistratie' op orde hebben om in te kunnen spelen op de vraag van het publiek en deze te verrassen en te verleiden. Daarnaast is kennis over wat het publiek interessant vindt van belang bij het 'ordenen van je basisregistratie'. *Zonder een goed aanbod geen blijvende vraag, en zonder vraag een aanbod waar geen maatschappelijke belangstelling voor is.*

Uit diverse onderzoeken blijkt dat belangstelling voor historische informatie vanuit de maatschappij in beginsel groot is. De bestaande klanten van archiefinstellingen zijn verschillend van aard: het varieert van burgers die een enkele keer in hun leven een archiefinstelling bezoeken om foto's van hun huis of wijk te vinden, tot ambtenaren die (vaak de jongere) archiefstukken raadplegen (zoals bouwtekeningen), tot gedreven genealogen en wetenschappelijke onderzoekers die goed thuis zijn in de collecties en hun weg daarin weten te vinden.

Uit recent onderzoek (IOO rapport Naar een Publieksgericht Archiefbestel, 2003) blijkt een grote nieuwe doelgroep te bestaan, die voornamelijk alleen interesse heeft om virtueel kennis te nemen van archieven, en die alleen via internet een bezoek wil brengen aan archiefinstellingen. Qua omvang overtreft deze nieuwe, potentiële groep virtuele bezoekers het aantal huidige fysieke en virtuele bezoekers (potentie: ca. 3.450.000 mensen ofwel 28%, versus bestaand: 2.500.000 mensen ofwel 20% van de bevolking, waarvan 7% bestaat uit alleen fysiek bezoek en 13% uit fysiek en virtueel bezoek).

De zichtbaarheid van de archieven binnen het totale historische en culturele aanbod is evenwel onvoldoende. De naamsbekendheid is gering, het bereik is beperkt en het imago is stoffig. Daardoor wordt het publieke en maatschappelijke kapitaal van de archiefinstellingen onvoldoende benut.

De archiefsector wil dit maatschappelijk kapitaal benutten en daartoe stappen zetten in de richting van een meer **publieksgericht archiefbestel**. Dat houdt meer in dan 'de klant professioneel en vriendelijk te woord te staan'. Dat houdt een principiële oriëntatie op 'de klant', die doorwerkt in werkprocessen, werkmethoden, instrumenten, competenties en positie in de maatschappij.

Dit vraagt om:

- een bereidheid tot het doorvoeren van wezenlijke veranderingen;
- een reflectie op de zwakkere punten;
- het actief benutten van de sterke punten (unieke collectie, voorlopers met pioniersgeest en creativiteit, ervaringen op het gebied van digitale dienstverlening);
- een principiële oriëntatie op het publiek en het daarop inrichten van werkprocessen, ontwikkelen van nieuwe werkwijzen en instrumenten;
- systematisch verzamelen en delen van ervaringen en kennis ten nutte van de archiefsector als geheel, en uiteindelijk het publiek;
- principe bereidheid om, vanuit het belang van het publiek, mee te gaan in uniformering en standaardisering (daar waar dat vanuit het publieksbereik en efficiency

overwegingen noodzakelijk is), hetgeen het opgeven van een deel van de autonomie inhoudt (het maken van eigen keuzes over standaarden, instrumenten, etc.). *"Het is niet de vraag óf we moeten uniformeren vanuit publieksbelang, maar hóe we moeten uniformeren"*.

- aandacht voor verschillende doelgroepen;
- het ontwikkelen van nieuwe producten;
- inzet van nieuwe presentatievormen (interactief, virtueel, audiovisueel, media mix);
- samenwerken met en leren van andere culturele sectoren;
- ontwikkelen van nieuwe vaardigheden en expertises.

Ofwel, een omslag in denken en doen.

Overheden steunen deze ontwikkeling van harte, vanuit het maatschappelijke belang om zoveel mogelijk burgers in de gelegenheid te stellen kennis te nemen van en toegang te bieden tot 'de schatkamers van het verleden'.

Inzet van ICT in een publieksgericht archiefbestel

Zoals hierboven is aangegeven, zijn verschillende sporen nodig voor het realiseren van een meer publieksgericht archiefbestel. Een cruciaal spoor wordt gevormd door de inzet van ICT en de digitale dienstverlening.

Internet en nieuwe informatie en communicatie technologie (ICT) bieden allereerst volop kansen om met andere (culturele) organisaties samen te werken. Door kennis en informatie onderling te delen kunnen archieven, musea, bibliotheken het publiek beter bedienen.

Investeren in **digitalisering** heeft verschillende voordelen. Publiek wordt uitgebreid tot in potentie het wereldpubliek. ICT maakt er goed gemakkelijk toegankelijk voor een groot en breed publiek, zowel geografisch als sociaal. Digitalisering verhoogt het gemak om data van allerlei informatiesystemen op verschillende plaatsen tegelijk te consulteren en te vergelijken. Op die manier stimuleert het onderwijs, wetenschappelijk onderzoek en cultuurproductie. ICT maakt het daarnaast mogelijk om vorm te geven aan

publieksparticipatie: nieuwe communicatievormen zoals e-mail, nieuwsgroepen zorgen voor een goedkope en snelle interactiviteit met het grote publiek. En, de originele stukken kunnen in optimale omstandigheden bewaard blijven, terwijl een digitaal equivalent toch beschikbaar blijft voor het publiek.

Het **toekomstbeeld** dat voor ogen staat is met de digitaliseringsinspanningen het realiseren van één *Virtuele Collectie Nederland*, dat de virtuele optelsom is van alle digitale inspanningen van de archiefsector, musea, bibliotheken, archeologie en monumenten. Deze omvat tekst, beelden en geluid. Het bevat alle gedigitaliseerde objecten, digitale registraties en weergaven. De bijdrage van de archiefsector bestaat daarnaast ook uit het digitaal beschikbaar stellen van alle toegangen tot de archieven (overzichten van archieven die in bewaarplaatsen berusten, plaatsingslijsten en inventarissen, thematische ontsluiting zoals zoekwijzers).

Dit laatste vergt, voor een goed begrip, enige toelichting.

De archiefsector heeft te maken met een enorm en gevarieerd gezamenlijk bestand aan stukken. Zowel de bestaande collecties als de nieuwe aanwas vormen een enorme hoeveelheid. “Alles zonder meer digitaliseren” zou niet alleen uiterst kostbaar zijn, maar ook zijn doel – een groot publieksbereik – voorbij schieten. De kans is groot dat het zonder een goede context aanbieden van gedigitaliseerde informatie ertoe leidt dat het publiek in die enorme hoeveelheid verdwaalt. Ondanks de potentie in groei van publiek zal de frequentie van gebruik relatief beperkt zijn. Hoofdljn is daarom dat de archiefsector op twee sporen een bijdragen aan de Virtuele Collectie Nederland zal leveren:

- 1) door **gedigitaliseerde objecten** zelf
- 2) door **gebruikersvriendelijke toegangen tot de archieven digitaal beschikbaar te stellen**, waardoor geïnteresseerden als het ware een goede bewegwijzering (“plattegrond”) in handen kunnen krijgen, die hen in staat stelt om hun onderzoek, of hun interesse verder te vervolgen.

Een klein uitstapje naar 'hoe je op dit moment in archieven vindt waar je in geïnteresseerd bent'

Hoewel erfgoedinstellingen het nodige met elkaar gemeen hebben, hebben ze ook elk hun specifieke karakter. In de archiefsector is de realiteit dat het zonder aanvullende hulpmiddelen voor ‘leken’ niet zo eenvoudig om in archieven ‘te vinden waar men geïnteresseerd in is’. Men zou wellicht verwachten dat het intikken van een zoekwoord naar een onderwerp gelijk een lange lijst van ‘hits’ oplevert, die gelijk leiden tot die stukken waar op het onderwerp van belangstelling wordt ingegaan.

Helaas is het ingewikkelder. Dat heeft te maken met de gehanteerde systematieken. Een archief is opgebouwd uit stukken, die door een organisatie (onderdeel) of een persoon in de loop der tijd is verzameld. Wanneer dat archief wordt aangeleverd bij een archiefbewaarplaats, wordt dat opgeslagen zoals dat is aangeleverd. Degene die het archief gevormd heeft, heeft een eigen ‘logica’ in de opbouw van het archief. Om toch bij stukken te komen, die betrekking hebben op een onderwerp waar iemand belangstelling voor heeft, moet deze de werkwijze kennen van degene, die het archief gevormd heeft. In het ‘klassieke’ onderzoek is de eerste stap die gezet moet worden, het vooronderzoek, het inlezen in het onderwerp, en het bepalen van relevante organisaties en personen. De tweede stap is vervolgens het uitvinden waar de archieven die betrekking hebben op de organisatie/persoon zich bevinden: de archiefbewaarplaatsen. De derde stap tenslotte bestaat uit het raadplegen van de toegangen tot de archieven. Archieven worden ontsloten door middel van inventarissen, plaatsingslijsten of andere toegang. Daarbij is het relevant om te weten dat een archief zelden op het niveau van de individuele stukken is ontsloten. Het detailniveau van de toegangen verschilt, maar is vaak globaal. Op dit punt is er dus een verschil met bijvoorbeeld catalogi van bibliotheken. Met de codes uit de toegangen kunnen vervolgens bij de archiefinstelling de originele stukken aangevraagd worden, waarna men kan gaan zoeken.

Vanuit oogpunt van de klant gezien biedt het langs digitale weg aanbieden van informatie over ‘gebruikersvriendelijke’ toegangen op zich al meerwaarde (tijdwinst: thuis vooronderzoek doen etc.), zeker als bijvoorbeeld mogelijkheden aan gekoppeld worden om bepaalde stukken te reserveren. Enkele archiefinstellingen hebben al (grote delen van) hun inventaris toegankelijk gemaakt. Uiteraard geldt hierbij dat dit alleen kan als archief beschreven is: als het niet ontsloten vanwege achterstanden bij het inventariseren, kan het ook niet virtueel ontsloten worden.

Hoe zou de **toekomst** voor de klant er straks uit kunnen gaan zien, als de ambities van de bijdragen van de archiefsector aan de virtuele Collectie Nederland gerealiseerd zijn?

Als we, gemakshalve, ons concentreren op twee belangrijke groepen: (professionele) onderzoekers en de 'nieuwe virtuele klant', dan zijn, hardop denkend, de volgende lijnen te schetsen:

De *professionele onderzoeker* wil on line goed ondersteund worden in zijn onderzoek. Daarvoor geldt: des te meer gedetailleerde gegevens, des te beter. Daarvoor wordt een goed (landelijk) totaalbeeld geboden van: welke archieven waar bewaard worden en welke toegangen er zijn op de archieven. Hierdoor wordt zoveel mogelijk informatie on line beschikbaar gesteld, zodat thuis vooronderzoek mogelijk is. Het is daarnaast mogelijk om stukken alvast te reserveren voor inzage. Soms kan de onderzoeker ook thuis kennis nemen van de stukken die in het archief berusten, doordat ze in gedigitaliseerde vorm beschikbaar zijn.

Naast de professionele onderzoeker is er een *nieuwe publieksgroep*: gelet op onderzoek mensen die vooralsnog alleen interesse hebben om virtueel kennis te nemen van archieven en alleen een *virtueel bezoek* aan archiefinstellingen wil brengen. We weten dat het hierbij om ca. 28% van de bevolking van 18 jaar en ouder gaat en dat deze uiteen valt in vier profielen: 1) geïnteresseerd in de eigen woonomgeving: woning, straat, buurt, stad of streek: lokale historie; 2) beelden (afbeeldingen, audiovisuele bronnen); 3) historische informatie en 4) gevarieerd interessepatroon: niet op zoek naar één informatiebron. De grootste belangstelling gaat daarbij uit naar 1. Om deze, niet doorgewinterde archiefbezoeker, te kunnen bedienen, zal in de eerste plaats verder onderzoek nodig zijn, gebruik makend uiteraard van de informatie die al verzameld is. Deze nieuwe klant beschouwen we op dit moment maar, vanuit onderzoeksperspectief, als een 'black box' waar systematisch gekeken zal moeten worden welke eisen deze nieuwe klant stelt aan virtuele dienstverlening. Wat weten we op dit moment wel al? Deze nieuwe klant wil vooral on line het nodige beleven: deze zal via aansprekende en gebruikersvriendelijke manieren verleid moeten worden, c.q. in staat moeten worden gesteld om snel te vinden waar hij of zo in geïnteresseerd is. Daarbij kan gedacht worden aan digitale schatkamers met pronkstukken (zie gemeentearchief Amsterdam), tijdbalken (Nationaal Archief) on line tentoonstellingen (sectoroverstijgend) over verschillende onderwerpen, virtuele rondleidingen, inspelen op actualiteit (bijv. gemeentearchief Rotterdam). Dan weten we ook dat je ervoor moet zorgen dat deze niet afhaakt, niet vastloopt in informatie die voor hem niet interessant is. Dit stelt ook hele praktische

eisen aan de opzet van websites, navigatietechniek etc.

Verdere digitaliseringsinspanningen zouden met name gericht moeten worden op die interessegebieden waarvan duidelijk is dat de nieuwe virtuele klant, het grotere publiek, geïnteresseerd in is. Dit sluit aan bij de gehanteerde praktijk. De legitimatie van de keuze om overheidsgeld in die archiefstukken te steken is dat hiermee een groot publiek mee bediend kan worden. Digitaliseer je dan alleen wat 'het grote publiek wil' en kijk je niet naar de intrinsieke waarde van collecties? Het lijkt belangrijk om beide invalshoeken bij de keuzes mee te nemen, maar om wel steeds nadrukkelijk in de afwegingen mee te nemen dat een grote gedigitaliseerde collectie zonder publiek maatschappelijk moeilijk uit te leggen is. Verder doordenkend over de kosten: Is het redelijk dat een klant straks, van achter het bureau, een archiefstuk dat nog niet gedigitaliseerd is, tegen betaling kan laten digitaliseren en opvragen? Als de klant bereid is voor een goede kwaliteit, snelheid en gemak te betalen en dat prefereert boven een eigen bezoek aan de archiefinstelling, wat zou daar op tegen zijn? Kun je ervoor kiezen, vanuit kostenoverwegingen, om digitale afbeeldingen tegen een basiskwaliteitsniveau kosteloos beschikbaar te stellen (klanten blijken bijvoorbeeld veel belang te hechten aan: kosteloos zoveel mogelijk plaatjes en informatie), en de mogelijkheid bieden om een betere kwaliteit tegen betaling te bestellen? Kunnen sponsors (bijvoorbeeld ondernemingen) gezocht worden die belangen hebben om bepaalde collecties te laten digitaliseren en aan een groot publiek beschikbaar te stellen? Dit zijn een aantal vragen die bij de verdere uitwerking aan de orde zullen komen. Tot zover dit uitstapje naar de toekomst.

De groei van de Virtuele Collectie Nederland is een autonoom proces, waar het archiefwezen als totaal een bijdrage aan levert. Hoe meer het archiefwezen digitaliseert en digitaal toegankelijk maakt, hoe groter het aandeel wordt in de collectie.

Tegen deze achtergrond verliest de discussie over een eventuele zogenaamde *virtuele Historische Collectie Nederland*, zoals geïntroduceerd in het IOO rapport, en waarmee de optelsom bedoeld werd van de collecties in alle archiefbewaarplaatsen, zijn betekenis. Waarom zou een dergelijke deelcollectie van de archiefsector immers een zelfstandige meerwaarde voor de klant hebben?

De twee grote maatschappelijke **belangen** die met een dergelijke, groeiende, Virtuele Collectie Nederland gediend worden zijn:

- Het biedt zoveel mogelijk burgers **toegang tot het totale verzamelde culturele vermogen in Nederland**, dat besloten ligt bij honderden instellingen die werkzaam zijn op lokaal, regionaal en landelijk niveau. Iedere instelling heeft een deel van dit vermogen 'in handen' en draagt bij aan het totaal.
- Het realiseren van zo'n virtuele collectie kan alleen als 'aan de achterkant' door de instellingen uniforme afspraken worden gemaakt over de wijze waarop zij gegevens over hun collecties vastleggen, databases opbouwen etc. Deze afspraken zijn voor de klant niet interessant en onzichtbaar, maar bieden wel **waarborgen** op het gebied van *continuïteit en duurzaamheid*, hetgeen van belang is vanuit oogpunt van **zorgvuldige besteding van overheidsmiddelen**.

Van belang is voorts dat met deze Virtuele Collectie Nederland de individuele archiefinstellingen niet 'onzichtbaar' worden, integendeel: hun zichtbaarheid neemt toe. Vanwege de wettelijke eisen, en de onmogelijkheid om 'alles digitaal beschikbaar te stellen' zal het voor klanten altijd mogelijk moeten blijven om een link te kunnen leggen tussen wat deze virtueel zien en de archiefinstelling waar de originele stukken berusten en waar meer informatie daarover beschikbaar.

Ook is van belang dat de Virtuele Collectie Nederland niet in de weg staat van lokale, regionale, specifieke digitale presentaties en initiatieven. Integendeel, door generiek en erfgoedbreed een aantal basisafspraken te maken over de ontsluiting en presentatie van de totale 'basisverzameling' zullen lokale of regionale presentaties alleen aan waarde winnen.

Het begrip Virtuele Collectie Nederland zal verder uitwerking krijgen in samenwerking met de andere erfgoedsectoren.

Om de voordelen van ICT en digitalisering te kunnen benutten moet er op een "**intelligente manier**" met ICT en digitalisering omgegaan worden.

In de eerste plaats vergt een digitale toegang tot alle kennis die in het cultureel erfgoed besloten ligt een **geïntegreerde inspanning** van alle erfgoedsectoren, en de bereidheid om te werken met **gemeenschappelijke standaarden en procedures**, en om **kennis te delen** en gebruik te maken van het kennispotentieel buiten de instellingen.

De praktijk is hierin weerbarstig. Erfgoedbeheerders hebben de neiging om zich met als het ware met hun collecties te identificeren en deze als 'hun eigendom' beschouwen. Er lijkt een zekere angst tot het verliezen van 'onmisbaarheid', 'eigen identiteit' en 'verlies of overdracht van autonomie' te bestaan.

Kan een virtuele bezoeker nog wel zien dat deze virtuele gegevens van 'mijn instelling' afkomstig zijn, en waarom is dat (maatschappelijk gezien) relevant? Hoe kun je als archieforganisatie richting de financierende overheden in het virtuele tijdperk toch je prestaties als organisatie zichtbaar maken?

Om een omslag te bewerkstelligen, is dus meer nodig dan alleen 'goede wil en voornemens' van partijen, maar ook het **vastleggen van en status geven aan** gemeenschappelijke normen en procedures die invulling geven aan de gewenste interoperabiliteit. Ook het verwijzen in subsidievoorwaarden naar deze gemeenschappelijke afspraken is, zoals in verschillende beleidsdocumenten is geconstateerd, een krachtig instrument en zal realiteit in de toekomst zijn.

Bij de keuze van deze gemeenschappelijke normen en procedures staan drie aspecten voorop:

- *Transparantie* (de opslag en productie van gedigitaliseerd materiaal dient een in beginsel onbelemmerde toegang te garanderen)

- *Duurzaamheid* (gedigitaliseerd materiaal moet bestendig toegankelijk blijven, ook bij het verouderen van dragers, opslagmedia, protocollen en fysieke infrastructuur), en
- *Relevantie* (gedigitaliseerd materiaal moet deel uitmaken van een kennisinfrastructuur waarbinnen de mogelijkheid bestaat om steeds nieuwe betekeniscontexten toe te voegen).

Om aan te sluiten bij **internationale** ontwikkelingen zal hierbij nadrukkelijk ook naar internationaal geaccepteerde standaarden gekeken worden, en de standaarden die al gebruikt worden bij de landelijke informatiesystemen, die gezamenlijk immers als een soort basis - raamwerk voor een landelijke kennisinfrastructuur gezien kunnen worden. De maatschappelijke investeringen in deze landelijke systemen zijn immers zo groot, dat het een weinig realistische benadering is om 'helemaal vanaf 0 opnieuw te beginnen'.

Agenda

Er moet daarbij nadrukkelijk oog zijn voor het feit dat, wanneer deze standaarden zijn bepaald, dit twee belangrijke financiële vragen kan oproepen:

- het werken volgens deze standaarden zal waarschijnlijk in ieder geval op de korte termijn duurder zijn; wie draagt deze initiële meerkosten?
- indien conversie, of aanvulling noodzakelijk blijkt te zijn; wie draagt deze conversie of aanvullingskosten?

Een belangrijke randvoorwaarde voor het draagvlak en implementatie van dergelijke standaarden is dat door de betrokken overheden (ministerie OCW, IPO, VNG en Unie van Waterschappen) in de komende periode een perspectief wordt geboden op de mogelijkheden van financiële stimulering om deze blokkades weg te nemen. Anders blijft het bij alleen 'willen' en niet 'kunnen'.

De **financiële kaders** zullen daarom in het verdere proces van uitwerking nadrukkelijk op de agenda moeten staan.

Andere belangrijke punten voor de agenda van de toekomst zijn:

- Het structureel betrekken van de wensen en ideeën van de **klant** (bestaand, nieuw) en als uitgangspunt nemen voor inrichting van werkprocessen, ontwikkeling van vernieuwde werkwijzen en instrumenten (o.a. toegankelijk maken).
- Het beschouwen van de gevolgen van de publieksgerichte oriëntatie op de bestaande werkwijzen en instrumenten (wijze van beheer, ontsluiting) binnen de archiefsector, het concreet ontwikkelen van **nieuwe of vernieuwde werkwijzen en instrumenten**.
- Een omslag van een aanbodgestuurde ICT naar een **vraaggestuurde ICT**.
- Niet alleen investeren in 'instrumenten' als standaarden en fysieke infrastructuur, maar ook in **menselijk kapitaal** (opleidingen, opleiding en training binnen organisaties, projectmanagement, veranderingen in cultuur, interne werkwijze, competentieontwikkeling).
- De principe bereidheid om, vanuit belang van publieksbereik, tot gemeenschappelijke afspraken over standaarden en derhalve een zekere **uniformering** te komen. Deze principe bereidheid is onlosmakelijk verbonden met de bereidheid om op deze aspecten de eigen standaarden, instrumenten etc. los te laten, vanuit maatschappelijk perspectief (maximalisatie klantbereik, kosten).
- **Praktische ondersteuning van de kleinere instellingen** aangezien de grote instellingen en de early adopters een voorsprong hebben. Kleinere instellingen lopen duidelijk achter door gebrek aan mensen, expertise en middelen.

- De **kennis en ervaringen** over individuele initiatieven op het gebied van digitale dienstverlening binnen de archiefsector **delen** en daarmee mogelijkheden creëren om van en met elkaar te **leren**. (bundelen van de ervaringen als individuele culturele ondernemers).
- Nationale en internationale **kennisbronnen** buiten de erfgoedsectoren (wetenschappelijke wereld, toegepaste ICT kennis, instituten als KNAW en NWO) benutten.
- Niet alleen aandacht voor **de ontwikkeling**, maar ook voor **het beheer** van informatiesystemen.
- **Overstap van ‘oud naar nieuw’**: als na formulering van de kwaliteitseisen en -standaarden bijvoorbeeld conversie van gegevens nodig is, of overgestapt moet worden op andere systemen, dan is sprake van een zekere kapitaalvernietiging en brengt dit kosten met zich mee. Hoe kan deze overstap, gegeven deze reële vraagpunten, het beste ingericht worden?
- Het **stimuleren van samenwerking** tussen archiefinstellingen onderling, met andere erfgoedinstellingen, met andere instanties, zodat aldus nieuwe markten aangeboord kunnen worden, maar ook van elkaars successen en fouten geleerd kan worden.

Hoofdstuk 3. KADERS VAN BELEID

Inleiding

Bij de koersbepaling op het gebied van digitalisering en digitale toegankelijkheid binnen de archiefsector is rekening gehouden met de al uitgezette kaders van overheidsbeleid op het gebied van digitalisering van cultureel erfgoed. Behalve dat gebruik gemaakt kan worden van het verzette denkwerk, heeft een visie immers alleen realiteitsgehalte als het aangeeft hoe het zich verhoudt tot de kaders die in het beleid zijn uitgezet.

Beleid, onderzoek en advies

De afgelopen jaren is in het beleid veel aandacht geschonken aan de digitalisering van cultureel erfgoed. In 1998 is met het rapport *Alles uit de Kast* van de Wetenschappelijke Raad van de Stichting SURF (samenwerkingsorganisatie tussen hoger onderwijs en onderzoek naar netwerkdienstverlening en ICT) de discussie op de agenda gezet. In 1999 is de Vereniging Digitaal Erfgoed Nederland (DEN) opgericht. Met de beleidsbrieven *Cultuur in Beeld* (2002), de Digitaliseringsbrief (2002) en de Beleidsbrief *Meer dan de som* (2003) heeft het ministerie OCW belangrijke kaders van beleid geformuleerd. Belangrijke rapporten en adviezen zijn gegeven door het Telematica Instituut (2002) en de Raad voor Cultuur (*eCultuur: van i naar e*: 2003). In al deze beleidsstukken, adviezen en onderzoeken liggen belangrijke constatering en analyses besloten. Om die reden zijn de hoofdpunten van deze stukken, relevant voor dit visiedocument, in bijlage 1 opgenomen.

Thema's

De belangrijkste algemene thema's en hoofdpunten, die in deze stukken naar voren komen, zijn de volgende:

- Internet biedt enorme kansen voor culturele instellingen om nieuw publiek aan te trekken, en hun publiek beter te bedienen.
- Er is geen of nauwelijks een visie op een verdere ontwikkeling van het gebruik van ICT.

- Digitaliseringsinspanningen van erfgoedinstellingen zijn te veel gericht op het eigen collectiebeheer en de eigen catalogi, gericht op de eigen belangen en de identiteit. Digitalisering vindt plaats vanuit alleen de push gedachte: aanbod zonder vraag.
- Er is sprake van een versnippering van projecten, dat leidt tot verspilling van geld en tijd.
- Knelpunten liggen op het gebied van het ontbreken van onderlinge afstemming, duurzaamheid, continuïteit.
- Mentaliteitsverandering is wezenlijk, dat begint bij het opbouwen van kennis, competentie en expertise.
- Interoperabiliteit vergt allereerst de wil om de gebruikers van informatiesystemen centraal te stellen en afspraken te maken over de wensen van de gebruiker, aanbieder en opdrachtgever/subsidiegever.
- Vooral bij de kleinere en middelgrote instellingen moet de professionalisering op het gebied van digitalisering nog beginnen. Aan de andere kant zijn onder deze instellingen juist ook de pioniers te vinden.
- Er moeten (niet vrijblijvende) Kwaliteitseisen gesteld worden voor de toegankelijkheid, contextualisering en duurzame beschikbaarheid van ICT diensten en producten. Deze eisen moeten door het veld zelf geformuleerd worden.
- Er moeten duidelijke rollen en verantwoordelijkheden worden onderscheiden (coördinatie, kennis en expertise centrum, vaststellen van kwaliteitseisen, volgen van de uitvoering, toetsen en evalueren).

Hoofdstuk 4. HIER EN NU: DE PRAKTIJK

Inleiding

Het vorige hoofdstuk schetste de algemene beleidskaders. Dit hoofdstuk gaat in op het 'hier en nu van de archiefsector'.

Om het vertrekpunt van de verdere inspanningen binnen de archiefsector helder te maken gaat dit hoofdstuk eerst in op de algemene karakteristieken van de archiefsector (2.1). Vervolgens worden belangrijke trends en ontwikkelingen op een rij gezet waar de archiefsector rekening mee moet houden (2.2). Tenslotte wordt in 2.3 een kenschets van de huidige stand van zaken in de digitalisering binnen de archiefsector gegeven, met de belangrijke vragen en aandachtspunten daarin.

4.1 Kerngegevens archiefbestel

In 2003 is het rapport *Naar een publieksgericht archiefbestel*, van IOO uitgekomen.

Dit rapport komt voort uit het Convenant Archieven, waarin het ministerie OCW, het IPO, de VNG en de Unie van Waterschappen de partners zijn. Het rapport zet de kenmerken van het huidige archiefbestel op een rij, gaat in op de potentie van een publieksgericht archiefbestel en geeft aan wat nodig is om dat te bereiken (financieel, organisatorisch).

In dit rapport zijn enkele belangrijke kerngegevens over het archiefbestel verzameld. Deze worden hierna kort opgesomd.

- Er zijn **circa 115 openbare archiefinstellingen** (rijksarchieven voorzover nog niet gefuseerd en opgegaan in Regionale Historische Centra, Regionale Historische Centra, archieven van gemeenten, streekarchieven, waterschapsarchieven). Daarvan zijn er circa 14 groot en 3 zeer groot. De overige archiefinstellingen vallen in de categorie zeer klein – klein – klein+ en middelgroot. De zeer grote archiefinstellingen zijn het Nationaal Archief, het gemeentearchief Amsterdam en het gemeentearchief Rotterdam. Het gemiddelde exploitatiebudget van deze drie instellingen bedraagt Euro 9,6 miljoen

Euro en de gemiddelde personele bezetting is 98,3 fte. De groep grote archiefinstellingen wordt gevormd door negen Regionale Historische Centra/rijksarchieven, door het gemeentearchief Den Haag en door vier regio – of streekarchieven (streekarchief regio Eindhoven, Archiefdienst Kennemerland, Het Archief, centrum voor stads – en streekgeschiedenis in Nijmegen en RHC Tilburg). Het exploitatiebudget van deze groep archiefinstellingen is gemiddeld 2,3 Miljoen Euro en de gemiddelde personeelsbezetting is 25,5 fte. Ter illustratie wordt ook genoemd dat uit de groep zeer kleine archiefinstellingen de kleinste zelfstandige archiefdienst het gemeentearchief van de gemeente Thorn is (98.000 Euro exploitatielasten en 0,4 fte). Alle gegevens zijn gebaseerd op het IOO rapport van 2003.

- Bij de openbare archieven zijn ca. 1.433 medewerkers full time werkzaam. Daarnaast zijn er vele vrijwilligers werkzaam.
- Naast de openbare archiefbewaarplaatsen zijn de **categorale** archiefinstellingen een belangrijk deel van het archiefbestel. Categorale archieven zijn zeer divers, aangezien ze sterk variëren qua onderwerp, omvang en aard van de archivalia. Zij richten zich meestal op een bepaald onderwerp of thema of zijn verbonden aan een bepaalde instelling, bijvoorbeeld een museum. Andere voorbeelden zijn het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), het Koninklijk Instituut voor de Tropen. Er is geen goed overzicht van deze instellingen. In de Almanak van het Nederlands Archiefwezen van 2000 staan 58 Nederlandse instellingen die tot deze categorie behoren.
- Daarnaast zijn er minimaal achttien **audiovisuele archiefinstellingen**, waaronder twee nationale instellingen: het Nederlands Instituut voor Beeld en

Geluid en het Filmmuseum. Niet alleen audiovisuele archiefinstellingen beheren audiovisueel materiaal, ook de overige archieven (zoals gemeente en streekarchieven) beschikken over beeld- en filmfragmenten.

- Tenslotte is er ook sprake van **witte vlekken**. Hiermee wordt een gemeente of waterschap aangeduid waar geen zelfstandige archiefdienst is, waar geen gekwalificeerde archivaris is benoemd of waar geen studiezaal beschikbaar is. Bij 36% van de gemeenten en waterschappen is sprake van een witte vlek. In deze zogenaamde witte vlek gemeenten is een kwart van de Nederlandse bevolking woonachtig. In deze gemeenten is de secretaris belast met het beheer over het archief. In de praktijk wordt deze taak vaak gedelegeerd aan de afdeling interne zaken, documentaire informatievoorziening (DIV) of post- en archiefzaken. Deze afdelingen zijn verantwoordelijk voor de ondersteuning van het bestuur en de organisatie en richten zich vooral op het dynamische en semi-statische archief. Uit onderzoek blijkt dat gemiddeld 90% van de medewerkers de tijd hier aan besteed (en 10% aan het historische archief). Dit heeft als nadelen dat de ontsluiting van het historisch archief zeer beperkt is, geen studiezaal beschikbaar is, geen beroep gedaan kan worden op een professionele beheerder (archivaris) en het historische archief niet virtueel toegankelijk is.
- Al met al beschikt Nederland dus over een veelheid van archieven: nationale, provinciale, streekgebonden, gemeentelijke en waterschapsarchieven. Daarnaast zijn er de categorale archieven die niet onder de Archiefwet vallen en die van verschillende soorten instellingen afkomstig zijn (musea, wetenschappelijke instellingen, levensbeschouwelijke organisaties etc.). Als we kijken naar het soort materiaal dat in archieven verzameld

wordt, dan gaat het om beeld, beeldband, film, fonogram, foto, muziek, tekeningen, video, negatieven etc. Al met al een zeer grote en bonte verzameling van diverse soorten archieven.

Hoe ziet het publiek eruit dat nu klant van de archiefdiensten is, en welk potentieel is er nog in de 'markt' te halen?

Het onderzoek heeft deze vragen onderzocht en komt tot de volgende hoofdconclusies:

- 20% van de Nederlandse bevolking (ouder dan 18 jaar) zegt wel eens een archief bezocht te hebben: fysiek of virtueel. Deze bezoekers zijn onder te verdelen in regelmatige bezoekers (57%) en eenmalige bezoekers (43%). Het huidige jaarbereik van archiefinstellingen is 4,5 % van de Nederlandse bevolking ouder dan 18 jaar. 70% van de bezoekers geeft aan dat het bezoek te maken heeft met privé motieven en hobby. 15% van het bezoek is beroepsmatig en 15% van het bezoek is voor een opleiding.
- De huidige bezoekers van archiefinstellingen kunnen verdeeld worden in 5 groepen: 1) personen met uitsluitend interesse in genealogie; 2) geïnteresseerden in historische informatie; 3) geïnteresseerden in de eigen woonomgeving, 4) geïnteresseerden in beelden en 5) personen met een diffuus (d.w.z. een gevarieerd, men is niet op zoek naar één informatiebron) interessepatroon.
- Op basis van marktonderzoek zijn de bestaande doelgroepen en nieuwe doelgroepen bepaald. Van de totale bevolking van 18 jaar en ouder (12,5 miljoen mensen) heeft 20% wel eens een fysiek of virtueel bezoek aan een archiefinstelling gebracht. Bij 43% van de bevolking is geen lichte culturele of historische belangstelling te bespeuren. **Een geheel nieuwe doelgroep is de groep die vooralsnog alleen interesse heeft om virtueel kennis te nemen van archieven en die alleen via internet een bezoek wil brengen aan**

archieffinstellingen. Het gaat hierbij om een omvangrijke nieuwe doelgroep (3,5 miljoen en 28% van de bevolking van 18 jaar en ouder) kan getypeerd worden in vier profielen:

1) geïnteresseerd in de eigen *woonomgeving* (eigen woning, straat, buurt, stad of streek: lokale historie,
2) in *beelden* (afbeeldingen, audiovisuele bronnen),
3) in *historische informatie* en
4) met een *diffuus interessepatroon* (men is niet op zoek naar één informatiebron). De eerste groep is verreweg de grootste nieuwe potentiële doelgroep die het archief digitaal wil bezoeken. Het betreft ruim 2 miljoen personen ofwel 16% van de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder.

- In cijfers uitgedrukt gaat het om een potentieel aan **nieuwe virtuele bezoekers** van archieffinstellingen van 3.450.000 mensen, ofwel 28% van de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder. Het aantal huidige fysieke en virtuele bezoekers bedraagt 2.500.000 mensen, ofwel 20% van de bevolking. Deze 20% is onder te verdelen in 7% bestaande uit alleen fysiek bezoek en 13% uit fysiek en virtueel bezoek.
- De totale potentie aan huidige fysieke en virtuele, en potentiële nieuwe virtuele bezoekers is dus 5.950.000 ofwel 48% van de Nederlandse bevolking.

4.2 Trends en ontwikkelingen

De volgende algemene trends en ontwikkelingen zijn te noemen, die direct van invloed zijn op het werkgebied van archiefdiensten:

Algemene ontwikkelingen

Toenemende vraag naar historische informatie

De vraag naar *historische informatie* is dan ook in de afgelopen jaren sterk toegenomen. Onder invloed van sociaal-economische factoren als toename van opleidingsniveau, vrije tijd, mobiliteit, welvaart, maar ook beïnvloed door maatschappelijke processen als ontzuiling krijgen de archieven met een grotere vraag te maken.

Bij de archiefdiensten is een toename in vooral genealogische maar ook historische onderzoekers merkbaar. Men onderzoekt de geschiedenis van het eigen huis, de eigen stad. Ook de media doen in toenemende mate een beroep op de archieven. Er is een sterke toename van de belangstelling voor beeldmateriaal als foto's, films. Archiefonderzoek is steeds meer een vorm van vrijetijdsbesteding.

Mondiger burger

Het moderne *publiek* wordt steeds mondiger en vraagt steeds meer vaak *recente informatie* op uit de archieven. Dit komt mede door de verkorting van de overbrengingstermijn naar 20 jaar conform de Archiefwet 1995. Beslissingen van de overheid zullen in grotere mate via archieven gecontroleerd worden. Met behulp van de Wet Openbaarheid van Bestuur wordt informatie gezocht in overheidsarchieven. Het vereist een nieuwe en hogere mate van deskundigheid in het omgaan met vraagstukken van authenticiteit van digitale archieven en met de juridische achtergrond van archiefstukken.

De momentconsument

Het gedrag van de consument wordt grilliger, is lastig te voorspellen en wordt steeds impulsiever. De momentconsument 'snackt' en 'zapt'. Hierdoor gaan we naar steeds verdergaande segmentatie en 1 op 1 benadering.

Beleveniseconomie

Volgens sommige trendwatchers is sprake van de overgang van een leescultuur naar een beeldcultuur. De volgende stap is de overgang naar 'belevissen' (gebeurtenissen die mensen op een persoonlijke manier aanspreken).

De drempel om informatie bij een archiefdienst op te vragen wordt steeds lager.

Grotere naamsbekendheid via bijvoorbeeld internet leidt onvermijdelijk tot een toename in het aantal vragen via e-mail. In de toekomst zullen naar verwachting meer mensen historische informatie zoeken via internet dan dat zij zich in persoon bij de archiefdiensten zullen melden.

Toenemende informatiebehoefte

In het algemeen is sprake van een enorme *toename* van de *informatiebehoefte* in onze snel veranderende samenleving. Het is eigenlijk niet goed mogelijk om op een vraag van een burger naar informatie het antwoord schuldig te blijven. Dit vraagt grondige kennis van zowel oude als meer moderne archieven en hun historische en juridische context.

Behoeft aan betrouwbare informatie

In deze tijd van mediageweld en gemanipuleerde informatie via internet is het als de taak van de archivariissen te beschouwen om samen met andere hoeders van de cultuur (musea, bibliotheken), het culturele domein te bewaken. Dit betekent *betrouwbare informatie* geven in een aansprekende vorm met name over de (moderne) geschiedenis, zowel via internet als in de vorm van tentoonstellingen, educatie etc.

Behoeft aan snellere informatievoorziening

Met de opkomst van internet is behoefte ontstaan aan een *snellere informatievoorziening*, zowel bij de burger als bij de ambtenaar. Het huidige verwachtingspatroon van de burger vraagt om beschikbaarstelling van historische gegevens via internet. Dit vergt speciale bewerking van archieven om deze goed toegankelijk te

maken. Hierbij moet in het oog gehouden worden dat de authenticiteit en betrouwbaarheid van de geboden informatie gegarandeerd moet zijn. Via middelen als internet kan op eenvoudige manier informatie worden opgevraagd, en men verwacht een goede dienstverlening. Er worden eisen gesteld aan de presentatie bijvoorbeeld via een eigen website. De informatietechnologie schept verwachtingen omtrent de toegankelijkheid van archieven. Als archiefdiensten niet aan deze vraag zullen voldoen, dan zullen zij de nieuwe generaties niet meer aanspreken en eigenlijk in de marge gaan functioneren.

Toenemende graad van automatisering

De informatie - en communicatietechnologie ontwikkelt zich in een snel tempo. De *toenemende graad van automatisering*, zowel kwantitatief als kwalitatief, stelt andere en nieuwe eisen aan het beheer, behoud, leesbaarheid, converteren en opslaan van digitale informatie. Het toezicht op het beheer van de nog niet naar de archiefbewaarplaats overgebrachte administratie brengt nu en in de nabije toekomst andere eisen aan de archivaris met zich mee. De vraag naar het behoud van archieven krijgt door de toegenomen graad van automatisering een ander accent. Blijft er wel iets behouden? Is de overgeleverde informatie op termijn, gezien de snelle ontwikkelingen op ICT gebied, nog wel te lezen? Wat is de houdbaarheid van digitaal opgeslagen informatie? In feite is er sprake van een paradigma verschuiving: van papier naar digitaal met enorme consequenties, waar veel aandacht voor benodigd is (realiseert de overheid zich de consequenties van deze verandering?)

Behoeft aan nieuwe specialistische kennis

De toename in complexiteit van de informatievoorziening leidt tot *specialisatie* in het archiefwezen. Er is een groei ontstaan in de behoefte aan binnen hun vakgebied gespecialiseerde archivariissen. De modern opgeleide archivaris is niet meer bij uitstek een all – round deskundige.

Onderwijs

Archieven spelen een grotere rol in het *geschiedisonderwijs*. Hierbij wordt een

accent op omgevingseducatie gelegd. Moderne lesmethoden laten leerlingen zelf op ontdekkingstocht gaan. Vanaf de basisscholen wordt zelfwerkzaamheid en omgevingseducatie gestimuleerd. Bij de middelbare scholen is omgevingseducatie kerndoel van het onderwijs, in het Studiehuis wordt bij het vak geschiedenis een kennismaking met archiefbronnen gevraagd. Veelvuldig komt de vraag bij de archiefdiensten naar speciale lespakketten voor het onderwijs. De archiefdiensten vervullen derhalve in toenemende mate een belangrijke rol in het op een voor jongeren begrijpelijke manier presenteren van historische bronnen.

Termijnstelling

De *regelgeving en termijnstelling* in het ambtelijk verkeer (zie bijvoorbeeld de Algemene Wet bestuursrecht) is van invloed op de gewenste snelheid waarop de benodigde informatie moet worden aangeleverd.

Toenemende samenwerking en schaalvergroting

Het gaat hierbij om samenwerking tussen verschillende culturele instellingen, zoals archieven met musea en bibliotheken. Door samenwerking kunnen publieksgerichte activiteiten efficiënter worden aangepakt.

Prestatie en kwaliteitsafspraken

De overheid sluit prestatiecontracten af, stuurt op resultaten, maakt kwaliteitsafspraken. De burger wordt steeds kritischer en vraagt om inspraak en kwaliteit.

De overheid digitaliseert

De overheid heeft een duidelijke beleidsagenda geformuleerd op het gebied van de mogelijkheden die ICT biedt om de dienstverlening aan burgers en bedrijven te verbeteren. Zo is als streven geformuleerd (Programma Andere Overheid, Electronische overheid) dat in 2007 65% van de publieke dienstverlening van rijk, provincies en gemeenten plaats kan vinden via het internet. In toenemende mate digitaliseert de overheid, hetgeen ook effecten heeft op de vorming van de aard van de historische archieven.

Vijf maatschappelijke processen

Het Sociaal en Cultureel Planbureau brengt iedere twee jaar het Sociaal en Cultureel Rapport uit, dat een beeld geeft van de ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving. In hun rapport 2004 zijn vijf maatschappelijke processen van lange duur genoemd:

- *Individualisering* – meer keuzevrijheid voor het individu, minder afhankelijkheid
- *Informalisering* – losser worden van de maatschappelijke verbanden, opkomst netwerkkorrelaties, vermindering gezag autoriteiten
- *Informatisering* – verandering van communicatie en interactie door opkomst ICT, automatisering
- *Internationalisering* – migratiebewegingen, mondiale economie, Europese integratie, internationale cultuur
- *Intensivering* – hoge waardering beleving en gevoel, behoefte aan variatie en verandering.

Deze processen zijn al lang tot zeer lang werkzaam in de samenleving en zullen dat ook in de toekomst zijn.

Vrije tijd

Door de hogere arbeidsparticipaties is tussen 1995 en 2000 de gemiddelde hoeveelheid vrije tijd per persoon teruggelopen van ongeveer 47 uren naar 45 uren per week. De afgelopen jaren zijn Nederlanders vrije tijd steeds belangrijker gaan vinden, belangrijker inmiddels dan werk. Mede hierdoor heeft zich een in economisch opzicht belangrijke vrijetijdssector ontwikkeld. De geslonken hoeveelheid vrije tijd wordt intensiever gebruikt en er wordt ook meer geld per uur aan besteed (de reële uitgaven voor vrije tijd stegen gemiddeld ruim 3% per jaar). Dus: de vrije tijd is in uren wat minder geworden, maar de uren worden wel intensiever gebruikt en er wordt ook meer geld per uur besteed.

Concurrentie om de vrije tijd

Minder vrije tijd, meer commerciële vrijetijdsdiensten, verdere individualisering en intensivering van de steeds meer kapitaalintensieve vrijetijdsbesteding. Culturele instellingen, sportverenigingen en vooral de publieke omroep krijgen te maken met sterkere concurrentie.

Een belangrijke doelstelling van het cultuurbeleid van de overheid is het bezoek aan musea, podia, tentoonstellingen en voorstellingen te stimuleren. Het bereik van cultuur is al geruime tijd constant. Omdat de vrijetijdsmarkt voor een aanmerkelijk deel een verdringingsmarkt is, moeten Cultuuraanbieders met meer andere aanbieders concurreren om de gunst, de tijd en het geld van de consument.

Besteding van vrije tijd

Men denkt meer vrije tijd te gaan besteden aan de (klein)kinderen, internetten, vrienden en reizen (in die volgorde). Minder tijd zal gaan naar vrijwilligerswerk, 'niets doen' en cultuurbezoek. Het ICT gebruik is sterk in opmars. Voor de toekomst verwacht men in brede kring steeds meer tijd aan ICT te zullen besteden.

De belangrijkste waarde die met de vrije tijd verbonden is, is de beleving van vrijheid (kunnen doen waar je zin in hebt), gevolgd door zelfontplooiing (iets doen waar je goed in bent) en sociaal verkeer (mensen ontmoeten, iets nuttigs doen). Aan ontspanning (luieren, winkelen) hecht men minder waarde. De onplooiingsdimensie is vooral belangrijk voor jongeren, ouderen kiezen daar duidelijk minder voor.

Vergrijzing

De veroudering van de bevolking zal rond 2035 – 2040 haar piek bereiken.

ICT en samenleving

Het SCP 2004 heeft naar ICT en de samenleving gekeken. De belangrijkste conclusies zijn:

Aantal internetgebruikers in Nederland behoort tot de hoogste ter wereld.

Het percentage Nederlands dat thuis toegang heeft tot internet nam toe van 21% in 1998 tot 74% in 2004. Verwacht wordt dat 82% van de bevolking in 2007 on line zal zijn. Met deze verspreiding behoort Nederland tot de mondiale top. In 2002 werden alleen in Denemarken en de Verenigde Staten hogere cijfers in bezit en gebruik van internet geregistreerd. De voortgaande informatisering in Nederland wordt ondersteund door een snelle opmars van breedbandaansluitingen (via ADSL en kabel). Begin 2004 had 23% van de internetters een ADSL - aansluiting, terwijl 26% een kabelaansluiting had. Snellere aansluitingen tegen een vast tarief gaan veelal samen met een diverser en langduriger gebruik van internet.

Computers steeds meer in gebruik op het werk en op school.

Begin 2004 maakte 60% van de werkenden gebruik van een computer op het werk en van de scholieren en studenten deed 63% dit bij een onderwijsinstelling. Op het werk en op school wordt de computer steeds meer een onderdeel van het dagelijkse leven van werkenden respectievelijk van scholieren en studenten.

Groep Nederlands zonder computer wordt steeds kleiner.

In de komende jaren kan uitgegaan worden van een slinkende, maar niet te verwaarlozen groep niet-bezitters. Onder de niet-bezitters van moderne ict zijn ouderen, lager opgeleiden en personen met een laag inkomen oververtegenwoordigd.

Vrees over de opmars van ICT

Veel Nederlanders zijn enigszins bevreesd voor de gevolgen van de voortgaande opmars van ICT. Toch verwacht een grote meerderheid dat ICT op specifieke maatschappelijke

terreinen tot een verbetering van de kwaliteit van leven zal leiden. De vrees voor nieuwe technologie komt op verschillende manieren tot uiting. 56% van de Nederlanders denkt dat veel mensen hierdoor in de toekomst niet meer kunnen meekomen. Zeer veel mensen (87%) houden er rekening mee dat door de ICT ontwikkelingen de face to face dienstverlening gaat verdwijnen. De helft van de bevolking is bang voor information overload en 82% voor cybercriminaliteit.

Groeiende kloof tussen Nederlanders met en zonder informatie vaardigheden

Mensen die toch al goed met informatie overweg kunnen, zullen meer van de digitale mogelijkheden profiteren dan anderen. De verschillen tussen informatie - armen en informatie - rijken zullen in het komende decennium toenemen. Informatievaardigheden zullen een steeds belangrijkere hulpbron worden bij de verwerving van schaarse goederen zoals inkomen en aanzien.

Eisen aan de archiefinstellingen

Deze algemene trends en ontwikkelingen beïnvloeden de omgeving en de toekomst van archiefdiensten. Deze kunnen vertaald worden naar de volgende algemene eisen aan archiefdiensten:

- *Verdere verzakelijking, professionalisering* (ook op voor het archiefwezen relatief 'nieuwe' terreinen zoals marketing, Ict), *verdere kwaliteitsverbetering*
- *Samenwerking, schaalvergroting* tussen archiefinstellingen onderling, en met andere culturele instellingen (samenwerking structureel, in netwerkverband, in programma's en projecten).
- *Kennis, ervaringen, expertises delen*
- Kijken waar het mogelijk is om in samenwerking tussen instellingen (bovenlokaal, bovenregionaal, landelijk) *kwaliteits- en efficiency voordelen* te halen (zie o.a. het recente initiatief tussen een aantal

archieffinstellingen om op het gebied van Ict samen op te trekken).

- Verdere ontwikkeling van *digitale dienstverlening* vanuit perspectief van de klant, in relatie tot grotere, landelijke kennisinfrastructuur, duurzaamheid etc.
- Ontwikkeling van *nieuwe diensten en producten*, onder andere langs digitale weg, waarbij ingespeeld moet worden op het zoekgedrag, en keuzes gemaakt moeten worden in welke doelgroepen bereikt willen worden.
- Om dit mogelijk te maken is het, waar nodig, op orde krijgen van de 'basisregistratie' noodzakelijk.
- *Investing in menselijk kapitaal*, verandering in *interne cultuur, houding* (gestimuleerd door opleidingen, cultuurverandering etc.)

Tenslotte: waar sprake is van *witte vlekken* is sprake van een situatie van achterstand. Deze achterstanden zijn vanuit maatschappelijk oogpunt ongewenst en moeten ingehaald worden. Daarvoor zijn diverse praktische opties, zoals aansluiting bij andere en grotere archiefdienstverbanden.

4.3 Digitalisering en digitale toegankelijkheid

Inleiding

De laatste jaren zijn, mede dankzij de inspanningen van DIVA, talloze inspanningen op het gebied van digitalisering en digitale toegankelijkheid binnen de gehele Nederlandse erfgoedsector ondernomen. Deze zijn er in vele soorten en maten. Sommige hebben betrekking op een landelijk informatiesysteem binnen één sector (bijvoorbeeld GenLias, Woonomgeving, TOP, IDA, Digitale Stamboom), andere op landelijke sectoroverstijgende informatiesystemen (bijv. Geheugen van Nederland, Cultuurwijzer). Andere initiatieven hebben betrekking op informatiesystemen op regionaal niveau, of lokaal niveau (eigen website). Dan zijn er ook initiatieven tussen instellingen uit verschillende sectoren (zoals Goudanet). In verschillende projecten zijn en worden interactieve en innovatieve invalshoeken ontwikkeld.

Aan al deze verschillende initiatieven ligt de wens ten grondslag om meer publiek aan te trekken en het publiek beter te kunnen bedienen. Deze initiatieven zijn ook uiterst waardevol in het verbeteren van de digitale dienstverlening aan de klant.

Aan pioniersgeest, actiegerichtheid, individueel cultureel ondernemerschap en creatief vermogen is binnen de archiefsector dus geen gebrek. Maar, deze kracht kent gelijk ook een zwakte: zonder basale gemeenschappelijke uitgangspunten is het risico dat er ‘boom naast boom wordt gepland’ en het publiek door die bomen het bos niet meer ziet.

Veel inspanningen zullen nog nodig zijn om het toekomstbeeld, zoals in hoofdstuk 2 geschetst, te bereiken. Procesmatig gezien ligt de uitdaging in het **bundelen van de creativiteit, cultureel ondernemerschap en kennis van de individuele instellingen naar een gezamenlijke lijn waar publiek, overheden en archiefinstellingen allen baat bij hebben.**

Het digitale landschap in de archiefsector is niet alleen gedifferentieerd, maar het verandert ook voortdurend: de dynamiek is groot.

Soms is er “helemaal niets digitaal voor publiek beschikbaar” tot alleen “basale informatie over openingstijden, soorten archieven “ (al of niet als onderdeel onder een gemeentelijke website), tot “een (eigen of gezamenlijke) website met informatie met archievenoverzichten, al of niet vergezeld van digitale toegangen en gedigitaliseerde objecten (bijvoorbeeld een beeldbank)”.

Binnen de archiefsector zijn enkele voorlopers, pioniers als het ware te onderkennen, die door middel van innovatieve projecten (zoals Digitaal genootschap) en via innovatieve invalshoeken (zoals het zelf informatie kunnen toevoegen door het publiek, Gemeentearchief Den Haag) stappen op het digitale pad zetten.

Ter illustratie worden hierna, nadrukkelijk alleen als *voorbeelden*, enkele landelijke informatiesystemen genoemd, die samen een belangrijk deel van het digitale landschap van cultureel erfgoed vormen.

Cultuurwijzer

De Cultuurwijzer (www.cultuurwijzer.nl) koppelt databanken van diverse instellingen aan elkaar. Belangrijkste doelstelling van het project is het afspreken van meta data standaarden en de publieksgerichte ontsluiting van informatie/kennis over cultureel erfgoed, de instellingen en hun evenementen.

Het project biedt een centrale ingang (interface) via welke de informatie van diverse instellingen integraal doorzoekbaar wordt gemaakt en aan aangeboden aan het brede publiek, de cultuurtoerist, de scholier (daar is een aparte ingang ‘Cultuurwijs’ voor ontwikkeld) en de professional. Via een metazoekmachine kan de gebruiker diverse databestanden consulteren. Na een zoekactie op een item kan de zoekmachine een aantal ‘hits’ opleveren met basisinformatie. Deze aanklikbare ‘hits’ verschaffen toegang tot de informatie in de onderliggende databestanden (catalogi van instellingen). Er wordt als het ware één schil getrokken over de collecties heen en het geheel functioneert als één virtuele collectieve catalogus van de betrokken instellingen die hun databanken aan de Cultuurwijzer hebben gekoppeld.

Het Geheugen van Nederland

Dit is een sectoroverschrijdend digitaliseringsprogramma, waarin onderwijsstoepassingen een belangrijke rol spelen. De website biedt toegang tot een aantal gedigitaliseerde collecties van verschillende

erfgoedinstellingen. De gedigitaliseerde collecties worden gratis beschikbaar gesteld. Dit programma richt zich zowel op een breed publiek van historisch en cultureel geïnteresseerden en leerlingen en docenten in het middelbaar onderwijs. De website biedt tevens toegang tot een educatieve site van het voortgezet onderwijs. De Koninklijke Bibliotheek coördineert het project, biedt een productie omgeving voor de digitalisering en verzorgt de centrale opslag en beschikbaarstelling van de materialen. Het omvat teksten, afbeeldingen, geluid en bewegend beeld.

Woonomgeving

In 2000 presenteerde DIVA de beleidsvisie: De kleur van Nederland: mensen, werken en wonen, 1800 – 1970. Onderdeel van de Kleur van Nederland is het project Woonomgeving, dat als doel heeft om gegevens over de woonomgeving in Nederland massaal te digitaliseren en via internet beschikbaar te stellen.

Voor het project is de in 1832 gepubliceerde Kadastrale Basiskaart, die een goed beeld geeft van de ruimtelijke ordening van stad en platteland in de 19^e eeuw, gekoppeld aan de gegevens van het moderne kadaster.

Digitale presentatie persoonsgegevens: project Genlias

De Rijksarchiefdienst heeft een systeem laten ontwerpen om genealogische informatie (huwelijk, overlijden, geboorte) via internet ter beschikking te stellen. Het biedt de mogelijkheid om de voorouders na 1780 te vinden. Dit systeem is samen met een aantal andere genealogische applicaties via “Toegang op Personen”, een uniform zoekstelsel voor informatie over personen in archieven, bibliotheken, musea en andere instellingen, benaderbaar.

IDA

Een Integraal Digitaal Archievenoverzicht (IDA) functioneert als een soort plattegrond van het archiefwezen, in de vorm van een centrale website, van waaruit een centrale database kan worden geraadpleegd. Elke in Nederland gevestigde openbaar toegankelijke archiefinstelling is er in opgenomen.

Een belangrijke vraag is: doen deze grootschalige systemen wat ze moeten doen, namelijk de klant datgene bieden waar ze geïnteresseerd in zijn? Hoewel er wel kwantitatieve gegevens zijn over de hoeveelheid bezoeken van de sites, zeggen deze kwantitatieve gegevens op zichzelf niet

veel. Veel interessanter is de vraag of de klant vindt waar hij of zij naar op zoek is, of het gebruikersvriendelijk is, of deze bepaalde zaken mist. Systematisch (erfgoedsector overstijgend) klantonderzoek over het functioneren van deze systemen, gericht op verdere verbetering en doorontwikkeling, ontbreekt op dit moment.

Wat weten we over de wensen van de klant? Via verschillende onderzoeken en pilots is daar inmiddels meer zicht op gekomen. Het denken in doelgroepen is wijd verbreid. Het lijkt er op dat de vraag van het grote publiek vaak begint in ‘het hier en nu’: interesses in onderwerpen, vragen die zij hebben, waarvan blijkt dat de antwoorden ‘in het verleden’ liggen. Relevante vragen in dit kader is hoe de ‘specifieke vraag’ gekoppeld kan worden aan het ‘digitale aanbod’: de match tussen het digitale aanbod en de virtuele klant, het zoekgedrag van de virtuele klant (hoe zoekt deze, waar zoekt deze etc.). Hoewel op dat punt in het vervolg van de Taskforce verder onderzoek gewenst is, is ook via bijvoorbeeld de webtest archieven van Informatie Professional uit 2003 al uiterst relevante aandachtspunten te vinden. Ter illustratie volgen hieronder, voor de geïnteresseerden, enkele hoofdpunten van deze bevindingen.

Hoofdpunten uit webtest Archieven 2003 uit Informatie Professional: er valt nog een wereld te winnen.

Een testpanel, bestaande uit de bibliothecaire wereld, archiefwereld en software ontwikkeling, hebben veertig sites van archiefinstellingen bestudeerd: provinciale archieven, archieven van grotere steden, middelgrote en kleinere gemeenten en het Nationaal Archief. Enkele hoofdpunten van bevindingen:

- *Een wirwar aan URL's : er is geen eenduidige naamgeving die de bezoeker intuïtief kan intikken.*
- *Archiefsites zijn soms verstopt in een andere site waardoor ze nauwelijks vindbaar zijn.*
- *Grote verschillen op het gebied van functionele eisen: gebruikersondersteuning, betrouwbaarheid en toegankelijkheid. Het lijkt aanbevelenswaardig om met een set van minimale kwaliteitseisen te werken waaraan een archieven website moet voldoen.*

- *Voor nieuwelingen in archiefonderzoek is op de meeste sites weinig hulp te vinden (archivarissen jargon)*
- *Voor de visueel gehandicapten zijn de meeste archieven websites nog niet ingericht .*
- *Voor de professionele en de niet professionele gebruiker is het vaak zoeken met een lantaarntje naar de juiste site.*
- *Voor de meeste sites is er een wereld te winnen als het om doelgroepgericht communiceren gaat.*
- *“Laat duizend bloemen bloeien lijkt het devies te zijn in de archiefsite ontwikkelingswereld. Dat levert staaltjes van bijzonder prettig werkende en goed gevonden, soms zelfs grappige oplossingen op. Die veelkleurigheid heeft echter ook zo zijn keerzijde. Wee degene, die onderzoek gaat doen dat zich uitstrekt over verschillende archieven. Diegene moet telkens weer zijn/haar weg zoeken in alweer een andere interface, een andere database, een nieuwe manier van zoeken. Daarbij wordt slechts bij uitzondering verantwoord waarin je nu eigenlijk aan het zoeken bent en wat je vindt. Wie veertig sites heeft bekeken, duizelt het voor de ogen. Een standaard voor archief websites zou zeer welkom zijn”.*
- *Interessant is voorts dat de leden van het testpanel hun verwachtingen voorafgaand aan het onderzoek hebben opgeschreven.*

Ondanks de al verrichte inspanningen binnen de archiefsector op het gebied van de digitale dienstverlening, is er duidelijk behoefte aan en ruimte voor verbetering. Hierbij zal ook rekening gehouden moeten worden met thema's en aandachtspunten die in de huidige praktijk van de archiefsector relevant zijn. Bijlage 2 beschrijft deze.

BIJLAGEN

1.   Beleidsoverzicht

- 1.1   Alles uit de kast (1998)
- 1.2   Beleidsbrief eCultuur in beeld (2002)
- 1.3   Digitaliseringsbrief (2002)
- 1.4   Telematica onderzoek (2002)
- 1.5   eCultuur: van i naar e (2003)
- 1.6   Advies van DEN (2003)
- 1.7   Beleidsbrief Meer dan de som (2003)

2.   Agenda met thema's en aandachtspunten

3.   Overzicht personen in consultatieronde

BIJLAGE 1: BELEIDSOVERZICHT

- 1.1 Alles uit de kast (1998)
- 1.2 Beleidsbrief eCultuur in beeld (2002)
- 1.3 Digitaliseringsbrief (2002)
- 1.4 Telematica onderzoek (2002)
- 1.5 eCultuur: van i naar e (2003)
- 1.6 Advies van DEN (2003)
- 1.7 Beleidsbrief Meer dan de som (2003)

Deze bijlage schetst in vogelvlucht de belangrijkste ontwikkelingen en lijnen die sinds 1998 tot op heden in het beleid op het gebied van digitalisering van cultureel erfgoed en het daaraan ten grondslag liggende onderzoek en adviezen zijn te onderkennen.

1.1 “Alles uit de kast” (1998)

De Wetenschappelijke Raad van de stichting SURF, de samenwerkingsorganisatie tussen hoger onderwijs en onderzoek naar netwerkdienstverlening en ICT stelde in 1998 in het rapport *Alles uit de kast*² enkele sombere feiten vast: er was nog maar weinig erfgoed in gedigitaliseerde vorm ontsloten, instellingen misten veelal de capaciteit en kennis om goed te digitaliseren en de gebruiker kon niet makkelijk vinden wat hij zocht.

In de discussies die naar aanleiding van dit rapport zijn gevoerd is besloten tot de oprichting in 1999 van de Vereniging Digitaal Erfgoed Nederland (DEN). Deze heeft met overheidsmiddelen onder andere een overzichtelijke toegang ontwikkeld tot gedigitaliseerde erfgoedbronnen: de *Cultuurwijzer* (www.cultuurwijzer.nl).

1.2 Beleidsbrief eCultuur in beeld (2002)

Op 22 april 2002 verscheen de beleidsbrief *eCultuur in beeld* van het ministerie van OCW. Deze brief schetst het beleidskader van digitalisering van het cultureel erfgoed. Centrale thema's in deze brief zijn de toegankelijkheid van grote hoeveelheden erfgoedbronnen en de bijbehorende informatie, mogelijkheid tot hergebruik van digitaal cultureel materiaal, instrumenten, kennis en vaardigheden. Met het begrip 'eCultuur' wordt tot uitdrukking gebracht dat onder invloed van ICT de productie, opslag en verspreiding van cultuur verandert.

eCultuur laat zich niet in één eenvoudige definitie omschrijven. Bij eCultuur gaat het om vier zaken:

1. Het artistieke gebruik van nieuwe media, alsmede de creatieve inbreng van kunstenaars en vormgevers bij de ontwikkeling van digitale toepassingen (software, interfaces en content)
2. Digitale ontsluiting van de kunstschaten, cultuurhistorische en andere informatie waarover musea en archieven beschikken
3. De rol van de bibliotheken als toegangsport tot en wegwijzer naar betrouwbare digitale informatie.
4. De internetactiviteiten van de publieke omroep en digitalisering van het audiovisuele productieproces, mede met het oog op interactieve breedbandige toepassingen.

Bij eCultuur staat het gebruik, niet het aanbod centraal. Dat betekent een oriëntatie op de vraag van gebruikers – uit algemeen publiek, onderwijs, onderzoek en professie.

Voor culturele instellingen biedt internet kansen om hun publiek beter te bedienen. Niet alleen de gangbare topstukken uit de collecties, maar ook vele andere waardevolle stukken die zelden het depot verlaten kunnen worden ontsloten voor een breder publiek en dat op tijdstippen en plaatsen naar keuze van dat publiek.

Bovendien kunnen zij ook nieuw publiek bereiken, zoals jongere generaties, die sterker georiënteerd zijn op beeldcultuur en de interactieve mogelijkheden van nieuwe media. Internet is een venster op de wereld, bron van nieuws en informatie, forum voor maatschappelijk debat en podium voor culturele expressie, drager van virtuele gemeenschappen en bron voor verstrooiing en vermaak.

In de beleidsbrief worden voorts belangrijke onderwerpen aangesneden als *content* (die niet commercieel of particulier rendeert maar die wel maatschappelijk relevant en waardevol is), *auteursrecht* (o.a. Europese richtlijn betreffende harmonisatie van bepaalde aspecten van het auteursrecht), *de voorwaarden voor het duurzaam laten zijn van digitaliseringsinitiatieven en – investeringen* (duurzaamheid, standaarden, interoperabiliteit, geschiktheid voor zoveel mogelijk toepassingen, beschikbaarheid en herbruikbaarheid).

² Wetenschappelijke Technische Raad SURF. *Alles uit de kast – Op weg naar een nationaal investeringsprogramma digitale infrastructuur cultureel erfgoed*. Utrecht 1998, ISBN 90-74256-07-4

1.3 Digitaliseringsbrief (2002)

Vervolgens is op 27 mei 2002 de beleidsbrief *Digitalisering van het Cultureel Erfgoed*, de zogenaamde Digitaliseringsbrief, uitgekomen. Deze brief gaat met name aan de eisen die digitalisering aan de **aanbodbank** stelt. Goed digitaliseren betekent niet alleen het creëren van een bestendige aanwas van nieuwe bronnen binnen het digitale domein, maar vooral een grote flexibiliteit om deze bronnen, los van fysieke, temporele en contextuele beperkingen, in te zetten bij het doen van onderzoek, het ontwikkelen van interactieve leerapplicaties, het nemen van beleidsbeslissingen, het ontplooiën van creatieve activiteiten en kennisoverdracht. Dit stelt eisen aan het digitaliseringsproces bij instellingen en de aansturing (in voorwaardelijke zin) ervan op landelijk niveau.

Deze brief stelde onder meer vast dat de laatste jaren veel digitaliseringsprojecten zijn opgestart, die gezamenlijk een eerste aanzet tot een geïntegreerde digitale ontsluiting van het Nederlandse cultuurhistorische verleden vormen. Met middelen uit onder andere de Cultuurnota 2001-2004, het Mondriaanfonds, Kennisnet en het Actieprogramma Electronische Snelwegen is daarna een groot aantal digitaliseringsprojecten opgestart, waaronder de Cultuurwijzer, Geheugen van Nederland, en de Kleur van Nederland. Samen vormen ze een eerste aanzet tot een geïntegreerde digitale ontsluiting van het Nederlandse cultuurhistorische verleden. Hoofddoel van deze projecten is het voor gebruikers betekenisvol beschikbaar maken van grote hoeveelheden erfgoedbronnen en de bijbehorende informatie. Kennis van en inspelen op de vraagkant zijn daarbij essentieel.

Gedigitaliseerde objecten zouden moeten functioneren als **bouwstenen van kennis** en onderdeel worden van het begrijpen van cultuur. De digitaliseringsinspanningen van erfgoedinstellingen hebben daartoe nog niet bijgedragen. Het merendeel van de erfgoedinstellingen bezit niet de organisatie en de expertise om de collecties en de collectiegegevens vanuit een gebruikerscontext digitaal aan te bieden, digitaliseringsinspanningen zijn nog te veel

gericht op het collectiebeheer en de eigen catalogi. Er is sprake van versnippering van projecten, waarmee een aanzienlijke verspilling van geld en tijd gepaard gaat.

Drie doelstellingen moeten bij de verdere digitaliseringsinspanningen centraal staan:

- *Transparantie* (de opslag en productie van gedigitaliseerd materiaal dient een in beginsel onbelemmerde toegang te garanderen, zie echter aspecten van auteursrecht)
- *Duurzaamheid* (gedigitaliseerd materieel moet bestendig toegankelijk blijven, ook bij het verouderen van dragers, opslagmedia, protocollen en de fysieke infrastructuur).
- *Relevantie* (gedigitaliseerd materiaal moet deel uitmaken van een kennisinfrastructuur waarbinnen de mogelijkheid bestaat om steeds nieuwe betekeniscontexten toe te voegen).

Om dit te realiseren zal de rol van de overheid op deze drie punten duidelijker kaderstellend en voorwaardenscheppend moeten worden. De volgende *beleidsopgaven* zijn daartoe geformuleerd:

1. *Inrichting van een coördinatiecentrum digitalisering erfgoed*. Deze zou de verantwoordelijkheid moeten dragen voor de verzameling, de vaststelling en toepassing van instrumenten, referentiemodellen, procedures en nationale en internationale standaarden gericht op de kwaliteit, de compatibiliteit en interoperabiliteit van het digitaliseringsproces bij erfgoedinstellingen.
2. *Duidelijker kaders overheid via subsidiecriteria*. De toepassing van procedures en standaarden kan duidelijker als voorwaarde worden verbonden aan de bekostiging van instellingen. Overheden en cultuurfondsen kunnen in de toekomst in resultaatafspraken en subsidiebeschikkingen verwijzen naar de door het bovengenoemde coördinatiecentrum vast te stellen

procedures en standaarden. Met het IPO en VNG zal moeten worden onderzocht of zo'n beleidskader op alle overheidsniveaus op dezelfde wijze kan worden gehanteerd.

3. *Effectievere aansturing van het digitaliseringsproces bij instellingen.* Voor de digitalisering van erfgoed is in de Cultuurnota 2001-2004 een eerste stap gezet (ca Euro 2 miljoen). Ook zijn sinds 2000 incidentele middelen en budgetten (onder andere Nationaal Actieprogramma Electronische Snelwegen) beschikbaar gekomen (totaal ca. Euro 5 miljoen). Meer structurele financiering vormt een noodzakelijke randvoorwaarde om de kwaliteitsverbetering te kunnen realiseren. De vraag om digitalisering structureel in de exploitatiebudgetten van erfgoedinstellingen in te bedden is groot, omdat deugdelijk digitaliseren niet ophoudt na afronding van een project. Transparantie, duurzaamheid en relevantie kunnen alleen bereikt worden door functionele integratie in de bedrijfsvoering van instellingen. Ook zal de verplichtstelling van de toepassing van standaarden en procedures aanvankelijk hogere kosten voor instellingen met zich mee brengen. Deze kosten zullen pas op langere termijn gedrukt worden. Doordat de overheid de digitalisering van erfgoed voornamelijk via incidentele fondsen bekostigt, blijven de meeste instellingen gestimuleerd in hun gevoel dat digitalisering iets bijzonders is. Hierdoor blijft digitalisering een onderdeel dat niet structureel is ingebed binnen de organisatie, het beleid en de werkprocessen van instellingen.
4. *Ontwikkeling cultuurpolitieke visie op auteursrecht.* Als digitalisering moet leiden tot nieuwe exploitatievormen en intensiever hergebruik, dan is aandacht voor de rechten essentieel. Auteursrecht en naburige rechten spelen een belangrijke rol bij de toegang tot en het gebruik van gedigitaliseerd erfgoed.

5. *Continue internationale vergelijking.* Digitalisering van erfgoed wordt steeds meer een grensoverschrijdende zaak. Daarom dient goede aansluiting gezocht te worden bij beleid en initiatieven in andere landen alsmede projecten in grensregio's. Op de Europese top van Ministers in juni 2000 is in het kader van *eEurope* onder Zweeds voorzitterschap (de zogenaamde Lund afspraken) een actiepunt geformuleerd met betrekking tot de coördinatie van digitaliseringsprogramma's en beleid binnen de EU staten. Uitwerking hiervan vond plaats in 2001 en heeft geleid tot een Europees ministerieel netwerk (MINERVA) dat onder meer nationaal beleid en programma's op het gebied van digitalisering van erfgoed met elkaar vergelijkt en 'good practises' uitwisselt op het gebied van standaarden, richtlijnen en beleid.

Belangrijkste onderdeel van het uitvoeren van de Lund afspraken is het 'benchmarken', het analyseren en vergelijken van projecten met vooraf bepaalde voorbeelden.

6. *Investeren in onderzoek en nieuwe technologie.* Multidisciplinair onderzoek naar de integratie van nieuwe technologie en naar informatie ontsluiting op het terrein van erfgoed is een belangrijke randvoorwaarde voor de optimale integratie van de toekomstige mogelijkheden voor de erfgoedsector. Zulk onderzoek is niet alleen relevant voor de erfgoedsector zelf maar ook voor de toegepaste IT-sector. Het faciliteert de ontwikkeling van een 'grid' voor cultureel erfgoed, een netwerk van zware depots, gevuld met digitale en gedigitaliseerde collecties en verbonden door geavanceerde, breedbandige, nationaal toegankelijke netwerkinfrastructuur. De inrichting van zo'n netwerk van depots kan een aanzienlijk schaalvoordeel opleveren. Centrale opslag en bewaring in depots plaatst het probleem van hardware, software en expertise voor een belangrijk deel buiten de individuele

erfgoedinstellingen. Naast het schaalvoordeel kan zo de duurzaamheid van gedigitaliseerd materiaal eenvoudiger worden gegarandeerd.

Voor het duurzaam beheren van digitale overheidsarchieven werd het onderzoeksprogramma Testbed Digitale Bewaring opgestart in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en het Nationaal Archief. Hierbij wordt in een zogenaamd E-lab geëxperimenteerd met diverse digitale bestanden, ter beschikking gesteld door diverse overheidsorganisaties, om zo de beste bewaarregels voor de toekomst vast te kunnen stellen. Testbed richt zich op drie bewaarmethoden voor digitale informatie: migratie (het overzetten van bestanden naar een andere applicatie), emulatie (bewaarmethode waarbij niet alleen het bestand maar ook zijn soft – en hardware omgeving mee bewaard wordt) en XML (een wereldwijd bekend format).

1.4 Telematica onderzoek (2002)

In de loop van 2002 werd ter voorbereiding op de Cultuurnota 2005-2008 door het Telematica³ Instituut een onderzoek *Inventarisatie infrastructuur digitaal erfgoed* uitgevoerd met als het doel het in beeld brengen van de contouren van een visie op de **ondersteunende infrastructuur** die voor een grootschalig digitaal ontsluiten van cultureel erfgoed noodzakelijk is.

De belangrijkste bevindingen waren:

- Binnen het erfgoedveld bestaat *nauwelijks een visie* op een verdere ontwikkeling van het gebruik van informatie – en communicatietechnologie. Men zoekt vooral naar oplossingen voor de problemen van gisteren in de technologie van vandaag. Het ontwikkelen van een visie op de plaats van cultureel erfgoed en de informatie over cultureel erfgoed in een kennisintensieve samenleving vindt

slechts op kleine schaal en binnen een kleine kring plaats.

- Voor het ontwikkelen van een brede toekomstgerichte visie moet men zich *buiten de erfgoedsectoren oriënteren*; men zal de beleidsplannen en strategieën moeten richten naar de perspectieflijnen die door de *technologische sectoren* worden uitgezet. Dat kan de erfgoedsector niet alleen. Deskundige intermediairs, bekend met beide werelden, kunnen wensen en ambities binnen de erfgoedsectoren koppelen aan trends en ontwikkelingen binnen de informatie – en communicatietechnologie.
- Een *mentaliteitsverandering* binnen de erfgoedsectoren is wenselijk. Een dergelijke verandering begint bij het opbouwen van kennis, competentie en expertise. De opleidingen en de koepelorganisaties kunnen hiertoe als beginpunt dienen.
- De huidige mate van digitalisering van cultureel erfgoedcollecties kan worden gekarakteriseerd als *“digitalisering in het kader van het collectiebeheer”*. De reden om erfgoed te digitaliseren wordt meestal gedreven vanuit een *push gedachte*: “zoveel mogelijk aanwezig materiaal on line aanbieden”, liefst op een internetsite. Hierbij ligt digitalisering in het directe verlengde van de automatisering van het collectiebeheer. Gewenst is digitalisering in het kader van kennisoverdracht, waarbij, naast goede beeldbestanden voorzien van basale metadata, veel contextuele informatie en verwijzingen naar bronnen aanwezig en vindbaar zijn binnen een wijdvertakte, sector overstijgende infrastructuur.
- Men redeneert vooral vanuit het aanbod “alles moet on line”. Er is *aanbod zonder vraag* en er bestaan geen instrumenten om vragen te stellen en vragen te beantwoorden. Virtuele informatiecentra waarmee door enkele instellingen wordt geëxperimenteerd

³ Telematica Instituut: Inventarisatie Infrastructuur Digitaal Erfgoed, een onderzoek naar visies, belemmeringen en oplossingen, oktober 2002.

(zoals door Naturalis) zijn hoog nodig. Bij de instellingen leeft vooral de gedachte dat wanneer de informatie eenmaal digitaal beschikbaar is, deze ook gebruikt zal worden. Wensen en behoeften ten aanzien van het aanbod, de objecten, het format, de wijze van toegang, de presentatie en het aard van het gebruik worden onvoldoende bij de vormgeving en samenstelling van het aanbod betrokken.

- Het *overheidsbeleid* was, tot aan het verschijnen van de Digitaliseringsbrief, op gericht veel te investeren in verschillende initiatieven *zonder* dat aan deze investeringen een *coherente visie* ten grondslag lag. Het beleid heeft daardoor weinig bijgedragen aan het zinvol inzetten van het digitaal cultureel erfgoed. De overheid moet zorgdragen voor een goede en fijnmazige breedbandige, en voor wat betreft de inhoud, onafhankelijke en open infrastructuur.
- Qua *financiering* moet er systematisch en beleidsmatig onderscheid gemaakt worden tussen het (grootschalig) digitaliseren van bronnen, contextualisering en beheer. Dit is van belang omdat het om verschillende begrotingsstructuren en kostenverdelingen gaat. Bij grootschalige digitalisering spelen productiviteit, kwaliteit van surrogaten en opslag bijvoorbeeld een grote rol. Bij contextualisering gaan kosten zitten in onderzoek, bewerking van materiaal en interface design. Beheer is een reguliere aangelegenheid (hieronder valt ook het opbouwen van collectieregistratiesystemen, ofwel het informatiseren van beheersgegevens). Dit is een reguliere taak van erfgoedinstellingen. Gepleit wordt voor het onderscheiden van het digitaliseren zelf (het maken van digitale surrogaten van reële objecten) en de presentatie van die digitale surrogaten op websites, CD roms, DVD's, in educatieve, informatieve, wetenschappelijke of recreatieve contexten.

- *Interoperabiliteit* is het resultaat van dienstbaarheid aan gebruikers van informatiesystemen. Het technische vraagstuk is relatief eenvoudig. Er blijkt in de praktijk veel weerstand tegen interoperabiliteit en de daaronder liggende overdracht van autonomie te zijn. Centraal staan goede afspraken en een duidelijk beeld van de aard en wensen van de gebruiker, aanbieder en opdrachtgever/subsidiegever. Daarna komt de techniek: vergelijking en gelijkschakeling van gegevensstructuren, inhoudelijke afspraken, thesauri, fysieke koppelingen, bandbreedte, transactiesnelheden, veiligheid, privacy, intellectueel eigendomsrecht. Over al deze zaken moeten beslissingen genomen worden. Vervolgens komt de implementatie, conversie van bestaande bestanden, overzetten van software, aanpassing aan standaarden, toekenning van metadata volgens de Dublin Core of een ander metadata schema waar consensus over bestaat. Er dient veel aandacht te zijn voor het gebruik en mapping van (bestaande beschrijvingen op) standaarden, RDF, MPEG 7, semantic web en andere overkoepelende metadata initiatieven. Gebruik van eigen beschrijvingschema's moeten zoveel mogelijk vermeden of afgestraft (!) worden.
- Er zouden *aparte subsidieregelingen* moeten komen voor grootschalige *digitalisering* en voor *contextualisering*, vergezeld van een duidelijk pakket aan voorwaarden en gebruikerseisen.

1.5 eCultuur: van i naar e (2003)

Juni 2003 heeft de Raad voor Cultuur, het adviesorgaan van de regering en het parlement over het Nederlandse cultuurbeleid, het advies uitgebracht '*eCultuur : van i naar e – advies over de digitalisering van cultuur en de implicaties voor cultuurbeleid*'.

De raad is van mening dat veel culturele instellingen ICT nog louter als technisch hulpmiddel gebruiken. Te weinig herkent men de **kansen die digitale media, vooral internet, bieden voor culturele vernieuwing**.

De raad roept op tot een andere manier van denken, met als motto: ‘van i (ct) naar e (cultuur)’.

De informatie die bij musea, archieven en bibliotheken beschikbaar is, kan digitaal op allerlei manieren *met elkaar verbonden worden* en opnieuw gebruikt. Niet alleen het algemene publiek zal hiervan profiteren, ook bijvoorbeeld scholen en universiteiten. Digitale media bevorderen de vermenging van disciplines, bijvoorbeeld tussen beeldende kunst en muziek, tussen animatie en architectuur. Digitale media bieden de cultuursector mogelijkheden voor *meer dialoog* met het publiek.

Naarmate ict verder doordringt tot het hart van de cultuur zal de *rol van de culturele instellingen veranderen*.

In de toekomst zullen culturele instellingen steeds meer functioneren als tussenstation in plaats van alleen als eindstation. Dat betekent dat ze niet altijd een eigen ‘af’ produkt zullen leveren (bijvoorbeeld een tentoonstelling), maar ook ‘onaffe’ informatie en ideeën zullen inbrengen in een digitaal netwerk, samen met andere organisaties van binnen en buiten de cultuursector en samen met het publiek.

De Raad adviseert OCW om voor de langere termijn een *investeringsplan* op te stellen, aangezien voor de meer omvangrijke digitaliseringsprogramma’s van erfgoedinstellingen en bibliotheken de bestaande cultuurbudgetten ontoereikend zijn. In het vorige Cultuurnota advies heeft de raad geschat dat voor eCultuur tenminste een investering van 90 miljoen gulden in vier jaar, bestemd voor alle sectoren, nodig zou zijn.

1.6 Advies van DEN (2003)

In maart 2003 heeft de staatssecretaris DEN gevraagd om een advies te formuleren voor de *organisatorische invulling van de functies en verantwoordelijkheden bij de ontwikkeling, toepassing en handhaving van kwaliteitseisen* voor de digitalisering van het cultureel erfgoed. Motieven hiervoor zijn zowel inhoudelijk (verbeterde, samenhangende

ontsluiting van kennis en erfgoedbronnen) als zakelijk van aard (efficiency, schaarse publieke middelen, maatschappelijke druk om economisch verantwoord te investeren).

Het advies is gebaseerd op een onderzoek van Boer & Croon en formuleert de volgende conclusies:

- Er is *veel gebeurd* sinds de Wetenschappelijk-Technische Raad in 1998 het rapport *Alles uit de kast* uitbracht. Met name de grote en categoriale instellingen hebben belangrijke resultaten geboekt op het gebied van digitalisering en het aanbieden van informatiediensten aan het publiek.
- De inzet van ICT heeft nog *niet het erfgoed in de volle breedte* van het veld bereikt. Bovendien heeft het, door het ontbreken van een integraal gecoördineerde aansturing en heldere kwaliteitseisen, vooral *op zichzelf staande produkten* opgeleverd en niet geresulteerd in een goed functionerende kennisinfrastructuur. In de praktijk zijn de ICT inspanningen van de meeste instellingen vooral gericht op de eigen belangen en identiteit en wordt het bredere belang van het publiek bij geïntegreerde informatiedienstverlening niet herkend.
- Vooral bij de kleinere en middelgrote instellingen moet de professionalisering op dit gebied nog beginnen. De ICT praktijk bij veel instellingen stoort zich liever niet aan eventuele standaarden, is veelal incidentgedreven, vooral gericht op de interne bedrijfsprocessen en veel te weinig op het publiek.
- *Ontwikkeling van kwaliteitseisen*. Er moeten kwaliteitseisen geformuleerd worden voor toegankelijkheid (herbruikbaarheid, interoperabiliteit), contextualisering (relevantie, verwijzingen) en duurzame beschikbaarheid (inbedding in de organisatie, digitale duurzaamheid) van ICT diensten en produkten. Deze

kwaliteitseisen moeten *door het veld zelf* geformuleerd worden. Dit betreft het identificeren, uitwerken en onderhouden van standaarden, normen, procedures (bijv. AAT, EAD, OAI e.d.) en van ondersteunende instrumenten als best practice voorbeelden, benchmarks, aanbevelingen, kennisuitwisseling, ondersteuning en advisering. De ontwikkeling vindt in de regel plaats bij de grote/categoriale instellingen.

- Er moet een *clearing house* worden ingericht met een coördinatiefunctie zoals in de beleidsbrief digitalisering erfgoed is beoogd (een clearing house is een informatiepunt waar ideeën en initiatieven worden verzameld en waar informatie beschikbaar is over programma's, projecten, instrumenten, kwantitatieve en kwalitatieve gegevens. Het informatiepunt ordent en verspreidt deze informatie).
- De *vaststelling van kwaliteitseisen*: betreft het formeel registreren van wenselijke en/of veelbelovende standaarden, normen, procedures. Dit geschiedt na een zorgvuldige voorbereiding, bijvoorbeeld via werkgroepen, door een commissie met voldoende gezag in het veld.
- Bevorderen gebruik van kwaliteitsinstrumenten: a) verzamelen en presenteren van kwaliteitsinstrumenten (clearing house); b) adviseren van de ondersteunende instellingen met betrekking tot het gebruik en de implementatie van de kwaliteitsinstrumenten (clearing house), c) advisering en ondersteuning van de erfgoedinstellingen: hier is grote behoefte aan in het veld. Deze taak wordt nu uitgevoerd door de ondersteunende instellingen en op ad hoc basis door de grote en categoriale instellingen en DEN. Voor deze functie zal extra financiële ondersteuning moeten komen.
- *Toetsing van de toepassing en implementatie van*

kwaliteitsinstrumenten. DEN acht het raadzaam om samen met de cultuurinspecties te onderzoeken welke onderdelen van de ICT praktijk mogelijk voor toetsing door de inspecties in aanmerking komen.

- *Evaluatie en signalering* is een taak van het clearing house.
- DEN adviseert om de instellingen te stimuleren hun digitaliseringsactiviteiten beter te laten aansluiten op de *ationale infrastructuur* van initiatieven als Woonomgeving, GenLias, het Geheugen van Nederland en de Cultuurwijzer (digitale collectie Nederland).

1.7 Beleidsbrief Meer dan de som (2003)

De staatssecretaris OCW bracht op 3 november 2003 de Beleidsbrief Cultuur 2004-2007 *Meer dan de som* uit.

Hoofdpunten zijn:

Culturele organisaties maken steeds meer onderdeel uit van **grotere netwerken van kennis – en cultuuroverdracht**. Dat betekent dat ze beter moeten samenwerken en hun informatiseringsinspanningen beter op elkaar afstemmen. Dit geldt in het bijzonder voor erfgoedbeherende instellingen.

Digitalisering van de collecties bij erfgoedbeherende instellingen heeft in potentie sterke verbindingen met onderwijs, wetenschap, de creatieve industrie en de kenniseconomie. Om dit te stimuleren zullen gedigitaliseerde erfgoedbronnen beter en duurzamer beschikbaar moeten komen voor burgers, beroepsbeoefenaren en het onderwijs.

Erfgoedbeherende instellingen moeten daarin het initiatief aan zichzelf houden.

Knelpunt is echter dat bij veel van deze instellingen **onderlinge afstemming, duurzaamheid, continuïteit** geen vanzelfsprekende uitgangspunten zijn bij digitalisering. Daardoor sluiten ze niet aan bij een nationale infrastructuur en dreigen ze de

aansluiting op het publiek te missen. Dit hangt voor een groot deel samen met het vrijblijvende karakter van afspraken over normering en uniformering en het gebruik ervan. Geen enkele instelling binnen de sector heeft op dit moment de slagkracht en positie om standaarden en procedures namens het hele veld vast te stellen. De Vereniging Digitaal Erfgoed Nederland en de Raad voor Cultuur zijn daarom gevraagd te adviseren over de wijze waarop het gebruik van standaarden voor digitalisering beter kan worden georganiseerd. Zowel DEN als de Raad voor Cultuur pleit voor het opzetten van een *genormeerd, zelfregulerend kwaliteitszorgsysteem*. Daarbij is een belangrijke rol weggelegd voor de diverse kenniscentra en voor de branche organisaties voor het erfgoed. Voor de facilitering en borging van een dergelijk systeem en de toepassing ervan door individuele musea, archieven en (wetenschappelijke) bibliotheken, worden de komende jaren extra middelen beschikbaar gesteld. Deze maken onderdeel uit van de investeringen in een top – kennisinfrastructuur door het kabinet en lopen op van één miljoen euro in 2004 tot een bedrag van negen miljoen in 2007 en verder. **Doelstelling is dat de afzonderlijke investeringen in de digitalisering van erfgoed gezamenlijk beter gaan bijdragen aan één, voor de burger gemakkelijk toegankelijke Digitale Collectie Nederland.** Om dit te bereiken moet ook de afstemming tussen de landelijke, provinciale en lokale overheden worden verbeterd. En die met de fondsen over de toepassing van het beoogde systeem binnen de diverse subsidiekaders.

ICT speelt niet alleen een rol bij het toegankelijk maken van collecties, maar ook bij het informeren van burgers over het culturele aanbod. De initiatieven hiervoor zijn versnipperd. Verschillende overheden en instellingen steken middelen en energie in het bouwen en onderhouden van portals en websites. Het zicht van de over het internet surfende cultuurliefhebber wordt er daardoor niet beter van.

Tenslotte wordt volledigheidshalve vermeld dat in de Cultuurnota 2005-2008 de subsidietoekenningen voor de periode 2005-2008 zijn gepresenteerd.

BIJLAGE 2: AGENDA MET THEMA'S EN AANDACHTSPUNTEN

Binnen de archiefsector spelen op dit moment verschillende soorten vragen, aandachtspunten en discussies:

- *Gebrek aan algemeen geaccepteerde standaarden, procedures op het gebied van digitalisering van bronnen, contextualisering en beheer.* Zo is EAD een standaard waar een aantal instellingen in Nederland mee werkt, waaronder het IISG, het Nationaal Archief en de gemeentearchieven Delft en Leiden. EAD is een standaard voor het coderen van toegangen op archieven en andere documentcollecties. De standaard is tot stand gekomen binnen de Amerikaanse archiefsector. Op dit moment vindt EAD ondersteuning bij een aantal belangrijke archiefinstellingen, waaronder de Engelse National Archives.
- Het gebrek aan een gezamenlijke toekomstvisie als archiefsector, het gebrek aan algemeen geaccepteerde standaarden in combinatie met de aandacht die vanuit de overheid tot voor kort aan het digitaliseren zelf is gegeven (zie subsidiefondsen), een geringe eigen kennis van ICT en de ambitie 'om zo snel zo veel mogelijk voor het publiek on line zetten' maakt dat de veelheid aan initiatieven 'met de dag groeit' en de kans daarmee toeneemt dat *divergentie* in plaats van convergentie optreedt.
- *Gebrek aan deskundigheid op het gebied van digitalisering en ICT,* waardoor veel (niet alleen uitvoering) wordt uitbesteed of overgelaten aan ICT specialisten. Een nauwe relatie tussen archiefsector en ICT specialisten, is vanzelfsprekend van groot belang, maar de vraag is of de opdrachtgevers (archiefinstellingen) consequenties van keuzes kunnen overzien en 'wie wie aanstuurt'. Binnen het archiefwezen zijn twee sterke ICT spelers: de Ree en Deventit, die ieder overigens ook initiatieven met landelijke uitstraling ontplooiën (Deventit: ontwikkeling van het Thematis Erfgoed Portaal; de Ree: Archiefnet.nl).
- *Veel aandacht voor actie* (resultaten laten zien, scoren!), *gebrek aan een collectief geheugen:* overzicht van lessen, ervaringen, tips, instrumenten van de voorlopers op het gebied van digitalisering (er is een gat tussen de voorlopers, een zekere middengroep en de rest van het archiefveld).
- *De grote verschillen in de archiefsector:* enkele grote instellingen, veel middelgrote en kleine archiefinstellingen die vaak moeite hebben om de basistaken van een archieforganisatie uit te kunnen voeren.
- Hoe kun je zicht krijgen op 'het publiek': doelgroepen, interesses, specifieke wensen, zoekgedrag.
- In hoeverre voelen individuele archiefinstellingen zich aangesproken om op bepaalde onderwerpen *gezamenlijk op te trekken* (gemeenschappelijke verantwoordelijkheid) en te *investeren in trajecten/programma's die een bovenlokaal/regionaal karakter* hebben. Welke belangen spelen hierbij een rol? (belang van de klant, het belang van de archiefsector en kwaliteits- en efficiency overwegingen). Is er bereidheid om op bepaalde aspecten de eigen beslissingsbevoegdheid los te laten (eigen standaarden, methodieken etc.)?
- Hoe kunnen heterogene informatiestructuren op elkaar aansluiten?
- Is het denkbaar dat er verschillende *applicaties* naast elkaar functioneren, mits deze voldoen aan de gestelde kwaliteitseisen? Zijn er inhoudelijke en praktische (schaalvoordeel, kwaliteit, gemak, kosten) voordelen

verbonden zijn aan het op landelijke schaal hanteren van applicaties?

- Voordelen en nadelen van *Open Standaarden*.
- Met het digitaal aanbieden van informatie op internet neemt de relevantie van de afzender voor het publiek af. Dit heeft ook gevolgen voor de *identiteit van de organisatie*. In hoeverre vormt deze psychologische factor een belemmering voor het gezamenlijk (binnen de archiefsector, erfgoedsector breed) afspreken van standaards, procedures en delen van informatie en kennis, met als doel een zo hoog mogelijke kwaliteit en integrale beschikbaarheid voor het publiek. Interoperabiliteit brengt met zich mee een verlies van autonomie, het ‘niet meer alleen voor het zeggen kunnen hebben’.
- Voor digitale dienstverlening is het noodzakelijk dat de archiefdiensten hun *beheer op orde* hebben. Voor het registreren en administreren van de collecties is een systeem ontwikkeld waar landelijk mee gewerkt wordt: ABS Archeion (223 licenties in 2003). Het huidige systeem voldoet onvoldoende aan de huidige functionele wensen en eisen van gebruikers, waardoor men bijv. andere systemen er naast gaat gebruiken. Welke relevantie hebben deze ontwikkelingen voor de digitale dienstverlening?
- In de praktijk ontstaan steeds meer *portals* die het makkelijker zouden moeten maken om de digitale match tussen publiek en aanbod te maken. Moeten deze portals als een praktisch en tijdelijk instrument gezien worden om de klant nog enigszins wegwijs te maken in de grote hoeveelheid digitale informatie? Of hebben portals ook in de Virtuele Collectie Nederland een zinvolle functie?
- De zorg dat digitale dienstverlening de fysieke dienstverlening op de

studiezaal gaat *verdringen* of zelfs overbodig maakt.

- De zorg dat alle aandacht alleen maar naar de digitale dienstverlening gaat, terwijl ook aandacht, geld en energie gestoken moet (blijven) worden in zaken als *conservering en beheer*.
- *Financiën*. Digitalisering wordt over het algemeen uit incidentele middelen betaald (fondsen, subsidieregelingen), terwijl structurele financiering niet voorziet in het onderhouden en beheren.
- De *grote aantallen objecten* die in beginsel voor digitalisering in aanmerking komen.
- De interactie met de *andere erfgoedsectoren* waar het gaat om gezamenlijke digitaliseringsbeleid (tempo, inhoud).
- Zou het denkbaar zijn dat gebruikers gaan *betalen* voor diensten, inhoud en communicatie? Zo ja, volgens welke uitgangspunten worden de hoogte van tarieven bepaald (bijdrage in kosten, kostendekkend, winst)?
- Als het om ‘geld verdienen’ gaat: wie zou dat mogen verdienen (de archiefinstellingen zelf met als doel om dit weer in de taakuitvoering te investeren, al of niet via een stichting, of ook private partijen).
- Rol van het bedrijfsleven op het gebied van digitale dienstverlening.
- Rondom digitalisering is altijd veel aandacht voor de technologische kwesties en minder voor de sociale, psychologische en sociale factoren die met de digitalisering zijn verbonden. Er lijkt een maatschappelijke kloof te ontstaan tussen de “information – rijk” en de “information-poor” ofwel de “information haves” en de “information have nots”. Het gaat hierbij om zaken als het ontbreken van de nodige vaardigheden (omgaan met

technologie, begrip van de structuur waarbinnen informatie wordt ontsloten). *Computeranalfabetisme* zal ervoor zorgen dat bepaalde sociale groepen niet participeren. Hoe ga je hier mee om, als je ambitie juist is om veel en nieuwe publieksgroepen te trekken?

- Kwestie van *auteursrecht*.
- *Manipuleerbaarheid van digitale gegevens* ondermijnen de geloofwaardigheid van digitale informatiebronnen.
- *Technische vergankelijkheid*. De technologische ontwikkelingen gaan enorm snel. Dit roept de vraag op of straks alle moeite die we in digitale archivering steken tevergeefs is? Zal gearchiveerde informatie verloren gaan omdat we de technologie niet meer bezitten om te openen? Of kunnen verschillende eigenschappen van dragers behouden blijven ?

Zonder volledigheid te beogen worden hiermee worden de belangrijkste thema's benoemd die op dit punt actueel zijn binnen de archiefsector, en die een illustratie zijn van de grote dynamiek op het gebied van digitalisering van erfgoed.

BIJLAGE 3: PERSONEN IN CONSULTATIERONDE

Karin Abrahamse (Streekarchief voor het Gooi en de Vechtstreek)
Rob Alkemade (Streekarchief Rijnstreek)
Wim de Boer (DIVA)
Yvonne Bos (Nationaal Archief)
Maarten van Boven (Nationaal Archief)
Dick Bunscoeke (Streekarchivariaat Regio Achterhoek)
Jos Debeij (VOB)
Paul Dorenbosch (KB)
Diny During-Buis (Groninger Archieven)
Irene Gerrits (Nationaal Archief)
Robert Gillesse (KB)
Peter Groenestein (wethouder gemeente Heusden, VNG)
Frans Hoving (DIVA)
Douwe Huizing (Drents Archief)
Cathy Jager (Nationaal Archief)
Ellen Fleurbaay (Gemeentearchief Amsterdam)
Richard Hermans (DIVA)
Roelof Hol (Nationaal Archief)
Ida Kemperman (Gemeentearchief Weesp)
Frank Keverling Buisman (Gelders Archief)
Ralph Keuning (Erfgoedcentrum Nieuw Land)
Jaap Kloosterman (IISG)
Emile Kretzschmar (provinciaal archiefinspecteur Zuid-Holland)
Rinkse Kruisinga (provincie Noord-Holland, IPO)
Betty Lutke Schipholt (Nationaal Archief)
Harrie-Jan Metselaars (Rijksarchiefdienst)
Charles Noordam (Gemeentearchief Den Haag)
Herman Oost (Rijksarchief in Noord-Holland)
Piet den Otter (RHC Overijssel)
Joyce Pennings (Utrechts Archief)
Gineke van der Ree (Rijksarchief in Noord-Brabant)
Carolien Schönfeld (Gemeentearchief Amsterdam)
Fred Schot (DIVA)
René Spork (Gemeentearchief Rotterdam)
Jos Taekema (DEN)
Gerrit Verhoeven (Gemeentearchief Delft)
Douwe de Vries (Tresoar)
Bert de Vries (Nationaal Archief)
Corrie-Christine van der Woude (Gemeentearchief Nijmegen)
Siem van der Woude (Tresoar)
Lieuwe Zoodsma (Archiefdienst voor Kennemerland)